

Zullen we samen?

Een dans en bewegingsproces met jongeren, binnen de gesloten Jeugdzorg.

Auteur
Afstudeerrichting
Studentnummer
Begeleidster

C.J.A. Koopmanschap
Creatieve therapie dans-beweging
0823805
Ina van Keulen

30 mei 2012

Inhoudsopgave

	Blz.
Voorwoord	3
Inleiding	4
Hoofdstuk 1. Probleemstelling, vraagstelling, doelstelling	5
<i>1.1 Probleemstelling</i>	5
<i>1.2 Vraagstelling & doelstelling</i>	8
Hoofdstuk 2. Onderzoekstype & onderzoeksmethode	9
<i>2.1 Onderzoekstype</i>	9
<i>2.2 Onderzoeksmethode</i>	9
Hoofdstuk 3. Voorfase & oriëntatiefase	10
<i>3.1 Voorfase</i>	10
<i>3.2 Oriëntatiefase & Directbetrokkenen</i>	11
Hoofdstuk 4. Diagnostische fase	13
Hoofdstuk 5. Ontwikkelingsfase	15
<i>5.1 Ontwikkelfase & doelen</i>	15
<i>5.2 Het proces</i>	17
<i>5.3 Therapeutische wijze van werken</i>	20
Hoofdstuk 6. Evaluatie	26
<i>6.1 Evaluatie</i>	26
<i>6.2 Kwaliteitscriteria</i>	32
Hoofdstuk 7. Discussie	34
<i>7.1 Ontwikkelingsproces ten aanzien van het onderzoek</i>	34
<i>7.2 Realisatie van het onderzoek met daarop een kritische kijk</i>	37
<i>7.3 Persoonlijke ontwikkeling</i>	38
Samenvatting	42
Bronvermelding	43

Voorwoord

*Movement never lies. It's a barometer telling the state of the soul's weather..
Martha Graham.*

Met deze quote van Martha Graham, wil ik graag beginnen, omdat deze zin heeft mij gedurende de opleiding tot dans en bewegingstherapeute, steeds bijgestaan.

De mens met zijn of haar bewegingen en belevingen, maar ook gedachten, boeien me. Ik ben daarom dankbaar en blij dat de opleiding Creatieve therapie dans-beweging, op mijn pad is gekomen en ik onderweg ben naar de afronding hiervan. Ik vind het een hele pure vorm van hulpverlening, waarbij je uit gaat van wat er zichtbaar is in het lichaam. Door verandering aan te brengen in de beweging, kan de beleving veranderen en kunnen er gevoelens en gedachten worden geëxploreerd. De ervaring die wordt opgedaan in deze verandering, kan worden meegenomen in het dagelijks leven van de mens. Ook de bestendinging, van de al aanwezige beweging en beleving vind ik belangrijk.

Om te (her)ontdekken hoe ik als therapeut eigenlijk om ga met mensen, hun bewegingen en belevingen binnen het medium dans en beweging, wilde ik hier graag onderzoek naar doen. Op deze wijze hoopte ik mijn eigen therapeutische attitude, te expliciteren en te verstevigen, waardoor ik als authentiek en volwaardig danstherapeute de opleiding kan afsluiten.

De projectgroep dans en beweging van het RAAK-project, gaf mij de kans en de ruimte om deel te nemen aan hun onderzoek. Waarbij er gewerkt werd met jongeren binnen de gesloten Jeugdzorg, in de leeftijd van 12-18 jaar. Aansluiten bij hun belevingswereld en behoeften was een van de doelen van dit project en daarbij kon ik mij als persoon en met mijn eigen onderzoeksvraag, goed bij aansluiten. Ik vond het een uitdaging om deel te nemen en mijn therapeutische attitude te kunnen expliciteren bij de doelgroep jongeren, een doelgroep waarmee ik nog geen ervaring had opgedaan.

Nicole van Koeveringe, en ik hebben in samenwerking met de jongeren, binnen 5 weken een videoclip kunnen realiseren, waarbij hun eigen bewegingsmateriaal centraal staan.

Gedurende dit proces en ook in de 6^e en laatste sessie die in het teken stond van een ander thema dan de videoclip, heb ik mijn eigen onderzoeksvraag kunnen onderzoeken.

Het proces van dit onderzoek en de resultaten hiervan, zijn te lezen in deze scriptie.

Het was een waardevol en leerzaam proces en daarvoor wil ik graag bedanken ...

Nicole van Koeveringe, zij heeft mij gesteund gedurende het uitvoeren van mijn onderzoek, zowel in de praktijk met de jongeren, als op theoretisch gebied met mijn scriptie.

Ina van Keulen, voor haar rust en positieve energie gedurende de scriptiebegeleiding.

Mijn ouders, voor de ruimte die zij mij gaven om in mijn ouderlijk huis, mijn scriptie te schrijven.

Mannes, voor alle momenten waarbij ik even niet aan mijn scriptie hoefde te denken.

Mijn lieve vriendinnen & huisgenoten, voor alle support en lieve berichtjes gedurende mijn onderzoek en het schrijven van mijn scriptie.

Ik heb jullie lief.

In het bijzonder wil ik nog even Hannah benoemen, zij heeft mij gesteund gedurende de huilbuien van de stress en lachbuien van geluk in het doen van mijn onderzoek en schrijven van mijn scriptie.

De momenten in de bieb & op de HBS waren heel fijn, dankjewel!

Inleiding

Deze scriptie is het eindresultaat van actiegericht onderzoek, naar een danstherapeutische attitude, binnen het werken met jongeren in de leeftijd van 12-18 jaar.

Hierbij heb ik deelgenomen aan een ander onderzoek, ook wel het RAAK-project genoemd.

De doorlopen ontwikkelingen van zowel mijn eigen onderzoek, als ontwikkelingen binnen het RAAK-project, zijn te lezen binnen de verschillende hoofdstukken van deze scriptie.

Het zal veelal gaan over, met mijn eigen onderzoeksvraag, binnen dit project en de ontwikkelingen en resultaten daarvan.

In hoofdstuk 1 staat beschreven op welke wijze ik tot het onderwerp van mijn scriptie ben gekomen met daarbij mijn keuze voor deelname aan het RAAK-project. Ook staan de vraagstelling en doelstelling van mijn onderzoeksvraag, hierin beschreven. In hoofdstuk 2 staat een beschrijving van het onderzoekstype en de onderzoeksmethode waar ik gebruik van maak en de keuze hiervoor.

Vervolgens wordt in hoofdstuk 3 de voorfase & oriëntatiefase van het onderzoek beschreven. Hierin is terug te lezen bij welke instelling ik mijn onderzoek heb uitgevoerd, wie er betrokken waren en daarin mijn eigen entree. Daarna wordt in hoofdstuk 4 de diagnostische fase van het onderzoek beschreven. Hierin is terug te lezen dat de onderzoekers binnen het RAAK-project, een diagnose hebben gesteld waarbij ik mij kon aansluiten met betrekking tot mijn eigen onderzoeksvraag.

In hoofdstuk 5 is te lezen hoe de ontwikkelingen omtrent mijn eigen onderzoeksvraag, binnen het RAAK-project zich hebben vormgegeven. Onder andere mijn onderzoeksrol en danstherapeutische wijze van werken, zullen hierin beschreven staan. In het daarop volgende hoofdstuk 6, zal de evaluatie van dit proces beschreven staan. Hierin staan onder andere de belevingen van de jongeren, met betrekking tot het RAAK-project beschreven en staat er een uitwerking van de gegeven sessies beschreven. In hoofdstuk 7 staat de discussie beschreven, met hierin het ontwikkelingsproces ten aanzien van het onderzoek, de realisatie van het onderzoek met daarop een kritische kijk en mijn persoonlijke ontwikkeling. In hoofdstuk 8 is de samenvatting van al het hierboven geschrevene, te vinden. Zo is beknopt nog eens terug te lezen, hoe het verloop van het onderzoek zich vorm heeft gegeven en de resultaten hiervan.

In deze scriptie wordt de doelgroep waarmee dit onderzoek gedaan is, soms benoemd als 'jongeren' en soms benoemd als 'cliënten'. Dit geldt ook voor het begrip 'bijeenkomsten', deze kunnen ook wel 'sessies' worden genoemd. Net zoals dat onze namen 'Nicole' en 'Corine', gelijk staan aan de 'therapeut' of 'therapeuten'. In alle gevallen zijn deze woorden, binnen deze scriptie synoniemen van elkaar. De keuze voor een afwisseling hiervan is gemaakt, ter bevordering van het leesplezier.

Hoofdstuk 1

1.1 Probleemstelling

Aanleiding

Naar aanleiding van mijn stage binnen het derde jaar van de opleiding Creatieve therapie Dans-beweging, heb ik ervaren hoe het is om te werken als danstherapeut binnen het werkveld. Daarnaast had ik al ervaringen opgedaan binnen de schoolse setting, in de twee jaar daarvoor.

Binnen beide momenten kwam de ontwikkeling van mijn therapeutische attitude aanbod. Voornamelijk binnen mijn stage, stond de ontwikkeling hiervan centraal. Daarin bleek de therapeutische relatie tussen mijzelf als therapeut en de cliënten, van belang te zijn.

Mijn stage heb ik gelopen binnen de instelling Koninklijke Kentalis te Hoensbroek. Hier heb ik therapie gegeven aan kinderen met een spraaktaal- en/of gehoorproblematiek in de leeftijd van 2.5 tot en met 12 jaar. De danstherapeutische sessies die gegeven werden door mijn stagebegeleidster en mij, of door ons samen, konden zowel individueel van vorm zijn als in groepsvorm.

Gedurende deze stage heb ik ervaring opgedaan in mijn manier van werken met deze doelgroep. Een doelgroep welke een speciale manier van contact leggen vereist door hun spraaktaal- en/of gehoorproblematieken. De ervaringen die ik heb opgedaan in het contact, hebben iets gedaan met mij als persoon en als danstherapeut en de daarbij voor mij behorende normen en waarden.

Behalve Nederlands Ondersteund met Gebaren, een vorm van gebaren taal, heb ik ook op een eigen manier met hen gecommuniceerd. Bijvoorbeeld door duidelijk te articuleren, mijn handen te gebruiken en daarmee vormen te maken waardoor ik mijn woorden kon ondersteunen. Maar ook door lichamelijk contact, zoals het vasthouden van een hand of het leggen van mijn hand op een schouder. Op deze manier vond er op een directe wijze contact plaats. Ook in de sessies merkte ik dat mijn manier van werken met deze kinderen steeds meer een duidelijke vorm begon aan te nemen. In het contact reageerde ik vanuit mijn eigen gevoel en intuïtie, in relatie tot de cliënt. Ik keek naar wat er op dat moment belangrijk leek te zijn voor de cliënt en waar de behoefte lag en probeerde daarop af te stemmen. Zo keek ik naar de energie waarmee de cliënt binnen kwam, de emotie die de cliënt liet zien, de behoefte die de cliënt leek te hebben in spel, beweging en/of contact, het gevoel dat ik had bij de binnenkomst van de cliënt en de benaderingswijze van mij als therapeut. Daarbij heb ik gebruik gemaakt van literatuur die ik me in de eerste jaren van mijn opleiding al eigen heb gemaakt, maar voornamelijk heb ik gehandeld in het moment vanuit mijn eigen ervaringen, gevoelens en intuïtie. Ik zag herhaling en herkenning in mijn eigen handelen en manier van omgaan met deze kinderen. Ik was aan het ontdekken maar ook aan het bestendigen in mijn therapeutische attitude naar deze kinderen. Een eigen werkmodel leek langzaam te ontstaan..

In opleidingsperiode 14, de eerste periode van het vierde leerjaar, heb ik mijn werkmodellen uitgeschreven, zoals ik deze ontwikkelt heb in mijn stage.

Er lijken steeds dezelfde elementen terug te komen in mijn werkmodellen, daardoor is er als het ware een basis in mijn manier van werken ontstaan.

Deze basis leek terug te komen op het moment dat ik tweedejaars studenten van onze opleiding mocht coachen tijdens hun eigen proces binnen het medium dans.

De analogie tussen mijn werkwijze en de reflectieverslagen van de tweedejaars studenten, werd vooral mijn docente, Ina van Keulen duidelijk. Daarmee werd een herkenbare basis in mijn manier van werken, oftewel werkwijze, deels bevestigd.

Echter merkte ik bij mijzelf, dat de bevestiging welke ik tot nu toe had gekregen nog niet voldoende was om stevig en zeker in mijn eigen manier van handelen te staan. Dit had te maken met een persoonlijk leerproces met betrekking tot het vertrouwen in mijn eigen handelen.

Omdat ik graag als authentiek en volwaardig danstherapeute deze opleiding zou willen afronden, wil ik graag mijn werkwijze als danstherapeute uitdiepen. Om op deze wijze mijn authenticiteit te vergroten.

Rol van het medium & resultaten literatuur en eigen ervaring

De emoties en gevoelens die aanwezig zijn bij de cliënt op dat moment, mogen gezien worden. Vanuit daar en vanuit wat er zichtbaar is in het lichaam kan er verder worden gekeken op welke manier het medium kan worden ingezet. Omdat we binnen het medium als dans en bewegingstherapeut hebben leren kijken naar de beweging en wat er zichtbaar is in het lichaam, kan een cliënt binnen de dans en bewegingstherapie vanuit de meest pure vorm naar zelfontplooiing, ontdekking, verwerking en/of acceptatie werken. Wat er is, daarmee kan gewerkt worden. En wat daar vervolgens uit voort vloeit, kan doormiddel van technieken, werkvormen en interventies worden vormgegeven.

Als vaktherapeut dans en beweging maak je gebruik van het medium om cliënten ervaringen op te laten doen in het lichaam en eventueel daardoor doelstellingen te kunnen bereiken.

Het begrip medium wil zeggen werkvormen, materialen en technieken in dans en beweging, die worden gebruikt om de problematiek of stoornis van de cliënt te behandelen. Er kan bewust of onbewust worden vormgegeven aan de beleavingswereld van de cliënt in het medium. Hieraan betekenis verlenen is een belangrijk aandeel binnen de behandeling (KenVak, 2011).

Tijdens het vormgeven kan de cliënt zich bewust worden van gedragingen, gedachten en gevoelens die tijdens dit proces naar voren kunnen komen. Deze zullen vervolgens kunnen leiden tot alternatieve gedragingen, gevoelens en gedachten. Ook legt de cliënt relaties tussen ervaringen van zichzelf en de ander, tussen de 'therapeutische' dansant-vormgegeven sessie en het dagelijks leven. En tussen ervaringen uit het verleden en de toekomstverwachtingen (KenVak, 2011).

De elementen en begrippen die steeds terug lijken te komen in mijn werkmodellen hebben te maken met het centraal stellen van de cliënt en het handelen in het moment. Het begrip intuïtie komt wel terug, maar vaker als onderdeel van een begrip of manier van werken en niet zozeer als een op zichzelf staand element. Door gesprekken met Ina en het lezen van literatuur, kwam naar voren dat ik meer gebruik maak van Tacit knowledge, wat gevuld is met praktijkkennis en ervaringen (van der Steege, 2003). En kinesthetische waarneming, wat te maken heeft met waarneming en observeren via het lichaam. Alles wat ik ervaren en geleerd heb, is op geslagen in mijn lichaam en vanuit die kennis, kan ik handelen.

'Het individu dat kent' is voor Polanyi de basis van zijn filosofie. Zo vindt hij dat de inzichten en commitment van de individuele wetenschappers moet worden gehonoreerd. Zijn centrale begrip hierbij is 'tacit knowing' dat onder andere gebaseerd is op de gestalttheorie. Volgens Polanyi neemt de mens geen chaotische wirwar aan zintuiglijke waarnemingen waar, maar betekenisvolle gehelen. De waarnemer integreert de waargenomen delen tot een samenhangend geheel en daar is allerlei kennis en ervaring voor nodig, die besloten liggen in de waarnemer.

Een bekende uitspraak van Polanyi was 'We know more than we can tell' (Chaosforum, 2012).

Tacit knowledge is een vorm van individuele kennis die in ons hoofd zit en ook wel het 'stille weten' wordt genoemd. Of wel, intuïtie. Het is impliciete kennis, welke niet expliciet kan worden verklaard. Deze vorm van kennis bevat vaak (cultuurgebonden) ervaringen, waarden en attitudes. De overdracht vindt meestal plaats door interactie, waarbij leerprocessen van belang zijn (Braun, 2008).

Dans-bewegingstherapeuten zijn zich erg bewust van deze processen (Sieraal, 2010). Zij werken namelijk in het medium, met de cliënten. Smeijsters (2008) maakt een verschil tussen *in* en *met* het medium werken. Binnen dans en bewegingstherapie staat het psychische proces in het medium, centraal. De dans-bewegingstherapeut gaat er vanuit dat de cliënt, het probleem, in het medium weet uit te drukken. Er vindt behandeling plaats doordat de dans-bewegingstherapeut interventies doet in het medium en daarmee de mogelijkheid biedt tot het opdoen van nieuwe ervaringen en dus veranderingsprocessen kunnen ontstaan.

In het medium werken wil dan zeggen dat de therapeutische stappen niet cognitief verlopen, maar zich opdoen in de ervaring. De ervaring van het lichaamsgericht werken. De dans-bewegingstherapeut richt de aandacht zowel op het eigen lichaam, als dat van de cliënt. Doordat er een bewuste waarneming van het eigen lichaam van de therapeut is en zij deze kunnen inzetten in een therapeutisch proces, hebben zij impliciete ervaringskennis. Oftewel, Tacit knowledge (Sieraal, 2010).

Daarbij maak ik gebruik van handelen in het hier en nu oftewel in het moment.

Stern beschrijft dit ook wel als the 'present moment'.

The present moment is ook wel de tijdsperiode waarin psychische processen heel kleine waarnemingseenheden tot de kleinste globale eenheden verbinden, die binnen een context van een relatie een betekenis hebben (Braun, 2008). Objectief gezien duurt een present moment, een tot tien seconden. Het gemiddelde present moment duurt drie tot vier seconden. Subjectief gezien beleven wij voortdurend en ononderbroken, present moments (Braun, 2008).

Door gebruik te maken van het hier en nu binnen een sessie, komt er naar voren wat er op dat moment daadwerkelijk belangrijk is voor de cliënt en dus wat er ook het meest aan de orde lijkt te zijn binnen het gevoelsleven of de problematiek van de cliënt. Hierbij maak ik gebruik van kinesthetische waarneming, wat ook wel sensory awareness wordt genoemd (KenVak, 2010). De keuze voor een werkvorm, interventie of attitude (in het moment) wordt gemaakt op basis van intuïtie. Een intuïtie die is ontwikkeld op de ervaring met bewegingsmateriaal en de eigenschappen en kenmerken hiervan.

Dit is de 'kennis' die in het eigen lichaam is opgenomen, 'embodied cognition'. Daarbij is er sprake van een voortdurende lichamelijke en affectieve bewegingsdialoog van de therapeut met de cliënt, maar ook de cliënten onderling (KenVak, 2010).

Wanneer de cliënt centraal wordt gesteld binnen de sessie, lijkt de therapeutische relatie daarbij van groot belang te zijn. De therapeut kan namelijk binnen deze relatie, de ruimte creëren om open te staan voor de cliënt en wat deze met zich mee brengt op dat moment binnen de sessie, zoals emotie en energie. Daarbij horen, zoals Carl Rogers beschrijft, het onvoorwaardelijk geven van positieve aandacht, zorgvuldige inleving, en echtheid van de kant van de hulpverlener, in dit geval de therapeut (Egan, 2007). Ook het geven van warmte, acceptatie, aanmoediging en wederzijds respect zijn van belang (van der Steege, 2003).

Lambert (geciteerd in Gewoon goed hulpverlenen, 2003) beschrijft, dat deze elementen zouden moeten bijdragen aan de vooruitgang binnen de therapeutische relatie en therapie en de relatie ook een grote invloed heeft op de uitkomst van het individuele hulpverleningsproces, deze kan zelfs cruciaal zijn.

Veel recente studies besteden daarnaast aandacht aan de werkrelatie of de therapeutische relatie tussen hulpverlener en cliënt en de factoren bij de hulpverlener en hun bijdrage aan een succesvol verloop van het hulpverleningsproces. Met het begrip 'werkrelatie' wordt veelal geduid op de samenwerking tussen de hulpverlener en cliënt die erop gericht is om de doelen van de hulpverlening te halen. De wijze waarop de cliënt deze relatie beoordeelt is daarbij een belangrijke voorspeller voor de uitkomst van de behandeling. Deze factor voorspelt het resultaat van de hulpverlening beter dan bijvoorbeeld de diagnose die is gesteld of de gehanteerde methodiek. De benaderingswijze binnen een sessie om de cliënt voornamelijk centraal te stellen, kan ook aansluiten bij de Cliënt Centert methode van Rogers (Egan, 2007).

Om deze manier van werken met deze combinatie van elementen, zoals ik hierboven heb beschreven te bevestigen voor mijzelf als danstherapeut, wil ik graag mijn werkmodel toepassen bij een andere doelgroep. Een andere doelgroep dan de cliëntgroep zoals ik heb beschreven onder het kopje 'aanleiding'. Wenselijk daarbij is dat er verdieping en explicitering zal voort komen met betrekking tot dit huidige werkmodel. Of een aanpassing/verandering in deze manier van werken.

Een nieuwe doelgroep kan daarbij nieuwe inzichten en ervaringen geven, om onder andere mijn therapeutische attitude verhelderen en verstevigen.

Keuze voor deelname RAAK-project & relevantie voor mijn onderzoek

Omdat ik zoals ik hierboven heb beschreven, een doelgroep nodig heb voor het beantwoorden van mijn onderzoeksvraag, heb ik deelgenomen aan het RAAK-project. Zo kon ik met mijn eigen onderzoek, deelnemen aan een ander onderzoek. De deelname aan het RAAK-project was voor mij niet vanzelfsprekend, omdat ik in eerste instantie niet de relevantie zag van deelname aan het RAAK-project met betrekking tot mijn eigen onderzoek. Echter na een gesprek hierover gedurende de formulering van mijn probleemstelling, werd duidelijk dat RAAK mij een doelgroep kon bieden waarbij ik mijn eigen onderzoek kon uitvoeren en ook deelnam aan een ander onderzoek. De doelgroep jongeren in de leeftijd van 12-18 jaar was tot op heden onbekend terrein voor mij, maar daardoor een extra uitdaging. Omdat mijn onderzoeksvraag gaat over mijn eigen wijze van handelen, was het uitstekend dat ik open en zonder ervaring in dit grotere onderzoek met deze doelgroep kon stappen. Zo kon ik volledig de ervaring in.

Doordat ik nu als onderzoek met mijn eigen onderzoek deelnam aan het RAAK-project, was er een dubbele relevantie. Ik kon nu zowel een bijdrage leveren aan mijn eigen onderzoek, als aan een ander onderzoek. Vanuit mijn eigen onderzoek hoop ik mijn werkwijze meer te kunnen expliciteren en vorm te kunnen geven, door ervaring op te doen met een voor mij nieuwe en andere doelgroep. Daarmee hoop ik te worden verstevigd als dans en bewegingstherapeut. Maar ik hoop ook door deze verdieping en explicitering van mijn werkwijze, andere studenten, alumni of andere dans- en bewegingstherapeuten te kunnen inspireren met deze manier van werken. Een manier waarbij de cliënt centraal staat en er wordt gehandeld in het hier en nu. Wat mijns inziens een pure en authentieke manier van werken is, binnen de dans en bewegingstherapie.

Daarnaast kunnen mijn ervaringen en observatie worden gedeeld met de projectgroep van het RAAK-project en zullen zij deze informatie kunnen verwerken in de resultaatbeschrijvingen van hun onderzoek.

Begrippen**Cliënt centraal/ cliënt centered**

Zoals Carl Rogers beschrijft, het onvoorwaardelijk geven van positieve aandacht, zorgvuldige inleving en echtheid van de kant van de hulpverlener (Egan, 2007).

Dans-bewegingstherapie

Dans-bewegingstherapie is een cliëntgerichte, ervaringsgerichte en psychotherapeutische therapie waarbij men zich uitdrukt door middel van beweging en dans. Deze vorm van psychotherapie neemt de beweging en het lichaam als uitgangspunt voor het beteren van o.a. de sociale, emotionele en fysieke ontwikkeling (Smeijsters, 2008). Daarbij is Dans-bewegingstherapie een therapie waarin de cliënt de bewegingen zelf stuurt en waarin hij de gevoelsdimensie van de bewegingen in de relatie met de therapie doorwerkt (Smeijsters, 2008).

Kinesthetische waarneming

Waarneming middels het eigen lichaam (KenVak, 2010).

RAAK-project

RAAK staat voor: Regionale Aandacht en Actie voor Kenniscirculatie en is een subsidieregeling vanuit het Ministerie van OCW (Hbo raad, 2009).

In het moment/ present moment

Het moment van de geleefde ervaring, de ervaring hoe deze zich op het moment uitbreidt en niet hoe ze later wordt gevat of in een andere vorm wordt weergegeven (Braun, 2008).

Attitude

Het gaat bij attitude uiteindelijk om een uiting van de Essentie van de mens waaruit de creativiteit ontstaat om cliënten effectief te kunnen begeleiden. Dat gaat verder dan slechts een vaardigheid die je als een techniek of procedure onder de knie kunt krijgen. Het gaat om een staat van ons wezen, een uiting van wie we werkelijk zijn (de helende olifant, 2008).

Tacit Knowledge

De praktijk kennis (impliciete kennis, ook wel *knowing how*), wordt door ervaring verworven en is contextgebonden van aard (van der Steege, 2003).

Tacit Knowledge is onbewuste of ontastbare kennis, oftewel 'Tacit knowledge' is een concept dat ontwikkeld is door wetenschapper en filosoof Michael Polanyi. Hij noemde dit echter zelf 'Tacit knowing' (Wikipedia, 2011)

1.2 Vraagstelling & doelstelling**Vraagstelling**

Hoe kan een danstherapeutische attitude eruit zien, bij het werken met jongeren in de gesloten jeugdzorg, in de leeftijd van 12 tot en met 18 jaar?

Doelstelling

Dit onderzoek heeft als doel mijn manier van werken als danstherapeut, zoals ik dit heb ervaren in mijn stage en andere momenten binnen de opleiding, te verdiepen, te expliciteren en te bestendigen. Zodat ik na afronding van mijn opleiding en als beginnend danstherapeute een basis van een eigen werkwijze heb ontwikkeld en daarmee het werkveld in kan stappen.

Daarbij kunnen de onderzoeksresultaten ook bijdragen ter ondersteuning of inspiratie voor andere studenten of (beginnend) danstherapeuten.

Ook zal het proces dat ik met de jongeren doorloop binnen de dans en beweging, zowel hen persoonlijk, als het RAAK-project een bijdrage leveren. Zijzelf zullen zich verreken met nieuwe ervaringen in het lichaam en/of in contact met zichzelf en anderen in beweging. Het RAAK-project heeft door mijn deelname een combinatie van een afgestudeerd danstherapeute, Nicole van Koeveerige en onderzoeker (ikzelf) een duo waarop zij kunnen bouwen in hun onderzoek.

Hoofdstuk 2

Onderzoekstype & onderzoeksmethode

Onderzoekstype: ontwikkelend

Dit is een ontwikkelingsgericht onderzoek. Binnen deze manier van onderzoeken gaat het om het ontwikkelen of verbeteren van het eigen- of andermans beroepsmatig handelen (Smeijsters, 2008). Wat er ontwikkeld kan worden is bijvoorbeeld een observatieschaal, behandelproduct, werkwijze of indicatiestelling (Smeijsters, 2008).

Gerelateerd aan mijn onderzoeksvraag, gaat het binnen dit onderzoek om het ontwikkelen/verbeteren van mijn eigen handelen als beginnend danstherapeute, en dus mijn werkwijze.

Omdat ik vanuit eerdere ervaringen binnen het werkveld, een bepaalde manier van werken bij mijzelf als danstherapeute had geconstateerd, maar hier nog niet voldoende zeker over was, wilde ik deze graag bevestigen en bestendigen. Door opnieuw op deze manier te gaan werken, met een andere doelgroep en deze manier van werken uit te breiden en te verdiepen, hoop ik mijn werkwijze verder te ontwikkelen.

Onderzoeksmethode: actiegericht onderzoek

Actieonderzoek is een manier van onderzoek dat zich bezig houdt met praktische problemen die individuele mensen of groepen mensen ondervinden met betrekking tot hun dagelijks handelen in hun woon/leefsituatie, werksituatie of beroepspraktijk (Migchelbrink, 2007, p. 43).

Zoals Migchelbrink (2007, p.43) ook beschrijft, geschiedt actieonderzoek in nauwe samenwerking met betrokkenen. Onderzoekers en betrokkenen werken nauw samen om inzicht te verwerven in handelingsprocessen en problemen. Actieonderzoek is méér dan onderzoek, het is een combinatie van handelen, reflecteren en veranderen. Het verbindt onderzoek en actie (=handelen) met elkaar.

In dit onderzoek is gekozen voor de variant van onderzoek waarbij wordt gekeken naar de individuele mens, in relatie tot een doelgroep in de beroepspraktijk.

Ik heb ervoor gekozen om dit onderzoek te doen bij de doelgroep jongeren, in de leeftijd van 12 tot en met 18 jaar, binnen een Jeugdzorgplus instelling.

Deze kans heb ik gekregen, omdat er vanuit de kenniskring KenVak, horende bij de Hogeschool Zuyd, al onderzoek wordt gedaan met betrekking tot vaktherapie en de zojuist genoemde doelgroep.

Omdat de essentie van het onderzoek dat door KenVak wordt uitgevoerd, gaat over de nazorgpreventie, wordt er vanuit de praktijk gewerkt met de jongeren.

Een actiegericht onderzoek, vanuit mijn eigen onderzoeksvraag, sloot hier mooi op aan.

Hoofdstuk 3

Voorfase & Oriëntatiefase

3.1 Voorfase van het onderzoek

Voorfase

Binnen de voorfase en oriëntatiefase ben ik opzoek gegaan naar de mogelijkheden tot het verkrijgen van een antwoord op mijn onderzoeksvraag. Ik ben me gaan oriënteren bij welke instelling en met welke personen het mogelijk zou zijn, antwoord te krijgen op mijn vraag.

Vanuit de Hogeschool werd aangegeven dat er binnen KenVak (*Kenniskring Kennisontwikkelingen Vaktherapieën*), studentenonderzoekers werden gezocht, om deel te nemen aan een RAAK-project met betrekking tot jongeren in een Justitiële Zorginstelling of JeugdZorgPlus instelling. Binnen dit project wordt er actieonderzoek gedaan met deze specifieke doelgroep. Met betrekking tot mijn onderzoeksvraag, zou deze setting kunnen aansluiten bij mijn onderzoek.

Na een gesprek met Ina van Keulen hierover, kreeg ik het inzicht om daadwerkelijk als onderzoeksstudent, deel te gaan nemen aan dit grotere onderzoek. Zowel om mijn onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden, als om ervaring op te doen met jongeren binnen deze instelling.

KenVak, de kenniskring voor Vaktherapie als onderdeel van de Hogeschool Zuyd, houdt zich momenteel bezig met een RAAK-project gericht op jongeren. KenVak is benaderd door de stuurgroep Zuid-Limburg om in combinatie met Hogeschool Zuyd, het Keerpunt en Samenwerkingsverband jongerenwerk, een project te ontwikkelen gericht op jongeren met betrekking tot nazorgpreventie. Om recidive te verminderen of te voorkomen. Het gaat om nazorg preventie bij jongeren die de instelling verlaten en preventie bij jongeren met psychische problemen die wellicht crimineel gedrag ontwikkelen. De ontwikkelingen sluiten ook aan bij de provinciale en landelijke trends waarbij mensen niet naar de specialistische hulp toe gaan, maar de specialistische hulp naar de mensen toe komt (Smeijsters, Broek van der, Daemen, Geelen, Janssen, Keulen van, Kurstjens, Slagboom, Stienecke, Willemars, Resultaten inventarisatiefase, 2011).

Alle vier de media van de opleiding Creatieve therapie aan de Hogeschool Zuyd,

*dans en beweging

*drama

*beeldend

*muziek

hebben een eigen onderdeel binnen dit RAAK-project.

Creatieve therapie dans en beweging, voert haar onderdeel van het project uit binnen de Stichting Jeugdzorg Sint Joseph. Deze organisatie richt zich op jeugdbescherming, jeugdhulpverlening en onderwijs. De stichting bestaat uit een Justitiële Jeugdzorginstelling genaamd 'het Keerpunt' en een JeugdZorgPlus instelling genaamd 'Icarus'. Beide gevestigd in Cadier en Keer, nabij Maastricht (Stichting Jeugdzorg St. Joseph, 2012).

Het onderzoek wordt gedaan binnen Icarus, een JeugdZorgPlus instelling voor jongens en meisjes met ernstige gedragsproblemen die beschermd moeten worden tegen zichzelf, anderen of de maatschappij. Zowel internaliserende als externaliserende (gedrags)problematieken komen voor, agressief, antisociaal, opstandig gedrag of loverboy-problematiek zijn veel voorkomend.

Icarus valt onder de beleidsverantwoordelijkheid van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en ontvangt 74 jongens en meisjes uit de Regio's Zeeland, Noord-Brabant en Limburg. Tevens ontvangen zij ook 20 jongeren uit de regio ZuidWest (Zuid-Holland).

Icarus bestaat uit 10 groepen, de groepen kunnen een besloten karakter hebben of een meer open karakter. Dit heeft dan te maken met de mate van vrijheid voor de jongeren (Stichting Jeugdzorg St. Joseph, 2012).

Binnen het dans en bewegingsproject wordt er gewerkt met 8 jongeren uit verschillende groepen van Icarus. Gelieve 4 jongens en 4 meisjes in de leeftijd van 12-18 jaar.

De deelnemende jongeren bevinden zich aan het einde van hun traject binnen Icarus, hebben zicht op afronding van hun behandeling en enige mate van (zelf)reflectie.

Met deze 8 jongeren wordt gedurende 6 weken, iedere donderdag anderhalf uur, gewerkt aan een product met betrekking tot dans en beweging.

Vanuit de projectgroep dans en beweging is er gekozen voor het maken van een dans/videoclip.

Binnen dit actiegerichte onderzoek bevindt zich een netwerk van verschillende mensen. Zoals Migchelbrink (2007) beschrijft, wordt dit netwerk een actienetwerk genoemd. Deze groep mensen die met het onderzoek te maken hebben worden ook wel actoren of betrokkenen genoemd. Directbetrokkenen, betrokkenen en een onderzoeker zijn binnen dit actieonderzoek het netwerk.

3.2 Oriëntatiefase van het onderzoek & de directbetrokkenen

Directbetrokkenen

De **directbetrokkenen** zijn de cliënten met wie er gewerkt wordt binnen het onderzoek. In dit geval de jongeren van Icarus. Het gaat hierbij om 8 jongeren, 4 jongens en 4 meisjes in de leeftijd van 12-18 jaar. Hierbij hebben de jongens veelal te maken met externaliserende problematieken en de meiden met internaliserende problematieken. Gedurende het proces met betrekking tot het maken van de videoclip, zal er een appél worden gedaan op de creativiteit van de jongeren in de dans en beweging. Het is de bedoeling dat zij centraal staan in het ontstaan, middels een creatief proces en het bedenken van de videoclip.

De **betrokkenen** zijn de leden van KenVak/betrokkenen bij het RAAK-project en deelnemende disciplines vanuit de instelling gerelateerd aan het RAAK-project.

De betrokkenen bij het dans en bewegingsproject zijn:

Ina van Keulen

(docentenonderzoeker binnen KenVak/RAAK)

tevens project coördinator

Zij richt zich voornamelijk op de communicatie tussen het RAAK-project en KenVak.

Nanon Janssen

(docentenonderzoeker binnen KenVak/RAAK)

tevens project coördinator

Zij richt zich voornamelijk op de communicatie tussen het Keerpunt, het RAAK-project en bewaakt zowel het overkoepelende- als mijn onderzoek.

Nicole van Koeveringe- van Dijken

(Alumnus Hogeschool Zuyd/danstherapeute)

tevens lid projectgroep

Zij richt zich voornamelijk op de dans en bewegingsbijeenkomsten met de jongeren en de inhoud hiervan.

Xander Boelens

(gedragswetenschapper bij 'het Keerpunt')

tevens lid projectgroep

Hij richt zich voornamelijk op de communicatie tussen de jongeren, de instelling Icarus, Nicole, Corine en het RAAK-project.

De onderzoeker:

Corine Koopmanschap (ik)

(onderzoeksstudente vanuit de Hogeschool Zuyd)

tevens lid projectgroep

De professional die onderzoek doet naar zijn eigen handelen of eigen situatie is normaliter gezien de centrale actor. Dit omdat de professional in dat geval de probleemaanbrenger is, die het initiatief heeft genomen om het probleem of de vraag via actieonderzoek aan te pakken. Tevens is hij dan ook de probleemdruager, omdat het over zijn probleem, situatie of handelen gaat (Migchelbrink, 2007). Echter is het in deze huidige situatie zo dat er ook een overkoepelende probleemaanbrenger is, in dit geval de Stuurgroep Zuid-Limburg, welke er voor gezorgd heeft dat er een RAAK-project vanuit KenVak, binnen 'Icarus' is opgestart.

Binnen de vraagstelling die zij hebben, in relatie tot deze specifieke doelgroep jongeren, heb ik mijn eigen vraagstelling met betrekking tot mijn werkwijze kunnen passen. Daarom is er voor mij, binnen dit andere onderzoek, ruimte voor mijn eigen onderzoeksvraag. Daardoor is zowel de groep jongeren, als ikzelf is in dit geval dus de centrale actor.

De entree van mijzelf als studentonderzoeker binnen dit grotere project, heeft een vrij korte doch duidelijke aanloop gehad. In de maand februari heb ik gesprekken gehad met Ina van Keulen en Nanon Janssen, de projectcoördinatoren van de deelgroep dans en beweging.

Zij gaven mij inventarisatie verslagen om mij in te kunnen lezen in het aankomende project. Ook kreeg ik onderzoeksverslagen van eerdere RAAK-projecten, zodat ik mij kon inlezen over de huidige doelgroep en de eventuele eerdere werkwijzen.

Daarnaast heb ik mezelf ook ingelezen over deze doelgroep, zodat er vanaf het eerste contact afstemming kon plaats vinden. Ook ben ik in contact gebracht met Nicole van Koeveringe. Zij is door de projectcoördinatoren van dans en beweging gevraagd om als danstherapeute, samen met mij dit project uit te gaan voeren. Nicole, tevens alumnus aan de Hogeschool Zuyd, en ik hebben elkaar al leren kennen gedurende de opleiding Creatieve therapie. Het was voor mij een aangename verrassing om samen met haar dit project te mogen uitvoeren. Tijdens een eerste gesprek met betrekking tot het dans en bewegingsproject, was er een duidelijke klik aanwezig, waardoor enthousiasme en motivatie volgde. Nicole zal zich vooral richten op de daadwerkelijke uitvoering met de jongeren, het creatieve proces van het medium dans en beweging, welke een onderliggend therapeutisch karakter zal hebben. Ik sluit mij hierbij aan, als co-therapeut voor mijn onderzoeksvraag.

Tijdens de eerste kennismaking op 'het Keerpunt' met Xander Boelens, ook projectlid van de deelgroep dans en beweging, kwam naar voren dat hij nog bezig was met het werven van cliënten. Gedurende dit gesprek nam vooral Nanon de leiding, om op een korte en bondige manier de juiste informatie te verkrijgen en afspraken te maken m.b.t. de start van het project binnen de projectgroep dans en beweging. Ik nam daarin een aansluitende rol, liet de informatie tot mij doordringen en noteerde het eea. aan praktische informatie. Even later heb ik met Nicole en Nanon dit gesprek nogmaals kort geëvalueerd om er zeker van te zijn dat ik de informatie juist had begrepen en wij hierin op één lijn zaten. Wat later in het proces, begin maart, werd duidelijk dat de animo voor deelname groot was en dat Xander een keuze kon gaan maken voor 8 jongeren. Vlak daarna, ook aan het begin van de maand maart, hebben Nicole, Nanon en ik kennis mogen maken met de deelnemende jongeren. Hierin hebben we iedere jongere persoonlijk bezocht of in tweetallen, wanneer zij in hetzelfde paviljoen verbleven.

We hebben de jongeren verteld over het project en een aantal vragen gesteld. Hierin hebben we elkaar steeds proberen aan te vullen en ook de jongeren de ruimte gegeven om vragen te stellen aan ons. Ook heb ik mezelf steeds voorgesteld aan de jongeren, zodat zij wisten met wie zij daadwerkelijk in beweging gaan. Daarbij heb ik erop gelet dat ik een neutrale maar ook gelijkwaardige houding aan nam bij de jongeren. Dit omdat ik nog geen ervaring heb met deze doelgroep en deze eerste kennismaking voor mij een spannend en nieuw moment was. Om een prettige start te kunnen maken, heb ik gekozen voor deze houding.

Samen met Xander zijn we langs de groepen gegaan voor het kennismakingsgesprek. We hebben hierin ook de praktische informatie gegeven over o.a. de duur van het project en de sessies. Ook is er besloten door de projectgroep om Nicole en mij dansdocenten te noemen in tegenstelling tot danstherapeuten.

Dit in verband met de eventuele associaties of gevoelens die het woord therapeut zou kunnen oproepen bij deze jongeren.

Hoofdstuk 4

Diagnostische fase

Het onderzoeksnetwerk waarin ik mij bevind, heeft al inventariserend onderzoek gedaan met betrekking tot de doelgroep en de setting.

Tijdens dit inventariserende onderzoek, wat heeft plaatsgevonden van maart 2011 tot oktober 2011, hebben docentenonderzoekers van de Hogeschool Zuyd en Hogeschool Utrecht, vaktherapeuten van de Stichting Jeugdzorg St. Joseph (SJSJ) en jongerenwerkers van het Samenwerkingsverband Jongerenwerk Zuid-Limburg met elkaar kennis gemaakt. Vervolgens hebben zij ook literatuurstudies, interviews en observaties uitgevoerd. Gedurende dit proces hebben de verschillende beroepen elkaar leren kennen. Er is gewerkt met verschillende overlegvormen, zoals het overleg van projectleiders, het overleg van vier projectgroepen op basis van het medium (dans, beeldend, muziek en drama), ieder onder voorzitterschap van een projectleider(s).

Daaruit is gebleken dat de vaktherapeuten, werkende binnen de JJI's (Justitiële Jeugdinrichtingen) en GJ (Gesloten Jeugdzorg) hebben geconstateerd dat er voor de jongeren die terugkeren naar de samenleving, geen of onvoldoende aansluitende ondersteuning en behandeling beschikbaar is (Smeijsters et al. Resultaten inventarisatiefase, 2011).

Hierdoor is het veel herhaling zichtbaar in het delinquent gedrag van deze jongeren en is er dus ook terug keer naar de instellingen. Daarbij worden jongerenwerkers geconfronteerd met jongeren die met psychosociale en leeftijdsgelateerde problemen kampen. Dit is overigens een subgroep, binnen de gehele jongerengroep. Deze jongeren groeien vaak op in gezinnen en buurten met een lage sociaal economische status, waardoor zij het risico lopen om delinquent gedrag te ontwikkelen.

Daarbij is er in het buitenland een recente ontwikkeling waarbij vaktherapie in een ambulante setting; bijv. binnen scholen, gezinnen, wijken en jongerencentra, wordt toegepast om gedragsveranderingen bij jongeren te bewerkstelligen (Smeijsters et al. Resultaten inventarisatiefase, 2011). Dit geeft ook weer, dat vaktherapie weldegelijk een aandeel kan hebben in het veranderingsproces bij jongeren. De ambulante hulpverlening van vaktherapie is in Nederland nog onvoldoende ontwikkeld, maar door de projecten van RAAK kan hier verandering in komen. De vaktherapie binnen een intramurale setting is door eerdere ervaringen binnen een RAAK project meer ontwikkeld en geïmplementeerd. Vaktherapie in de setting binnen de intramurale zorg vindt plaats in kleine groepen of individueel. Deelname hiervan gebeurt op indicatie en is verplicht (Smeijsters et al. Resultaten inventarisatiefase, 2011).

De onderzoekers binnen het huidige RAAK project met betrekking tot de nazorg preventie hebben de onderzoekssetting nu compleet. Alle benodigde deelnemers zijn verzameld (de jongeren), maar ook alumni ter ondersteuning van het onderzoek, de deelnemende studenten, waaronder ikzelf en de financiën.

Deze informatie heb ik verworven door o.a. gesprekken met Ina van Keulen, een van de leden en onderzoekers van RAAK en tevens mijn scriptie begeleidster. In deze gesprekken heb ik uitleg gekregen over het huidige raakproject en de stand van zaken. Deze wordt ook steeds aangevuld, als er weer nieuwe ontwikkelingen zijn. Zij heeft mij ook onderzoeksgegevens overhandigd en tips gegeven over waar ik literatuur kan vinden met betrekking tot de doelgroep.

De diagnose, welke gesteld is door de onderzoekers van het RAAK-project, is echter niet heel erg van belang met betrekking tot mijn eigen onderzoeksvraag. Deze diagnose is van belang voor het onderzoek dat gestart is met betrekking tot de doelgroep jongeren in JJI en de inzet van vaktherapie daarbij. Het feit dat ik daaraan kan deelnemen met mijn eigen onderzoeksvraag, creëert voor mij een nieuwe en hopelijk interessante ervaring met daarbij een antwoordt op mijn vraagstelling.

Omdat mijn vraagstelling te maken heeft met mijn attitude als dans en bewegingstherapeut, is de diagnose met betrekking tot het overkoepelende onderzoek van RAAK en de daarbij behorende doelgroep niet van direct belang.

Echter is deze doelgroep voor mij als dans en bewegingstherapeut zoals ik hier boven beschrijf, nog een ontdekking welke ik te gaan heb. Aangezien ik nog niet eerder kennis ervaring heb opgedaan met jongeren binnen de JJI in het algemeen en in combinatie met Vaktherapie.

Na het lezen van het inventarisatieonderzoek van het RAAK-project en mijn eigen opgedane ervaringen als student en stagiaire danstherapeut, heb ik ervaren dat het medium dans en beweging als medium binnen de vaktherapie, veel kan bijdrage aan de ontwikkeling van deze jongeren. Het sluit aan bij de leeftijdsfase en past bij de emotionele ontwikkeling, waarin de jongeren zich op dit moment bevinden. Daarnaast ben ik zelf ook jongere/puber geweest en weet ik dat er allerlei gevoelens en

ervaringen zich kunnen voordoen in deze leeftijd, welke een grote impact hebben op je persoon. Het medium biedt ruimte voor het uiten van emoties, frustraties en andere gevoelens, maar kan ook de ervaring van plezier, blijdschap en euforie geven. Omdat dans een universeel medium is, waar iedereen op zijn of haar manier een weg in kan vinden, sluit het medium ook aan bij deze doelgroep. Zij staan in de bloei van hun leven en midden in hun lichamelijke en cognitieve ontwikkeling, met in dit geval daarnaast ook problematieken. Als deze veranderingen, ervaringen, gevoelens en gedachten die deze periode van hun leven, of wellicht al perioden daarvoor, met zich mee hebben gebracht, kunnen in de dans en beweging worden geuit, vormgegeven en misschien zelfs verwerkt worden. Bij de leeftijd waarin de jongeren zich nu bevinden, staat het uitgaan in discotheken en clubs vaker centraal, ook al is daar voor hen momenteel niet veel van aan de orde. Dit hebben zij hoogst waarschijnlijk in het verleden ervaren, of zullen dit in het heden gaan ervaren. Daarbij komt ook de dans en beweging kijken. Een middel tot het uiten van je energie, het maken van contact en het aangaan van liefde of vriendschappen. Het bijzondere is dat op die momenten, eigenlijk gelijk aan de danstherapie, de dans en beweging hierin een middel is.

Om de jongeren binnen de setting waarin zij nu verkeren, ook de ruimte te geven tot uiting van hun emoties en gevoelens, het verstevigen van hun zelf vertrouwen en het verwerken van wat er gaande was of is in hun leven, kan er dans en bewegingstherapie worden ingezet.

Op deze wijze kan er of via het werken naar een product, zoals binnen het RAAK-project, of via overige werkvormen samen met de jongeren bewogen, gedanst en gecreëerd worden. Zo krijgen zij behalve de cognitieve ondersteuning, zoals school, gesprekken en trainingen, ook via de lichamelijke weg de ruimte om zichzelf te ontwikkelen, verstevigen en te uiten. Allemaal thema's die voor deze jongeren, zeker binnen deze instelling en in deze leeftijd, aan de orde van de dag zijn.

De danstherapie heeft werkvormen, werkwijzen en technieken die kunnen worden afgestemd of ingezet binnen de sessies met deze jongeren. Welke dit zullen zijn, zal afhangen van de samenstelling, de energie, de eventuele doelstelling en de behoefte van de groep.

Dit geldt ook voor de therapeutische attitude; deze is/wordt gevormd door de waarden en normen van de therapeut, maar kan en zal worden afgestemd op de doelgroep waarmee gewerkt wordt.

De essentie van mijn onderzoek is, erachter komen welke attitude ik kan aannemen, of deze aansluit bij de doelgroep, of deze wordt bijgesteld etc.

Om voor mijn onderzoek de data te verzamelen, heb ik gekozen voor de ongestructureerde observatie, wat inhoudt dat er van te voren niet precies duidelijk is welke informatie nodig of belangrijk is. Je bent hierbij meer gericht op enkele thema's, bijvoorbeeld met betrekking tot communicatie.

De beschrijving van een ongestructureerde observatie is levensecht, in vergelijking met de beschrijving van een gestructureerde observatie (Migchelbrink, 2007).

Ik zal door middel van een geschreven logboek mijn observaties bijhouden. Ook zal Nicole een evaluatie schrijven waar ik gebruik van zou kunnen maken en wordt iedere sessie op video opgenomen. Daardoor is er zowel voor mijzelf als voor de onderzoekers van het RAAK-project, voldoende analyse materiaal.

Binnen dit onderzoek is er sprake van een participerende observatie. Dit houdt in dat de onderzoeker ter plekke in de situatie aanwezig is en deelneemt aan de activiteiten van de mensen in de onderzochte situatie (Migchelbrink, 2007). Daardoor zal ik onderdeel zijn van de ervaringen, denkbeelden, gevoelens en ambities van de jongeren binnen de sessies.

Hoofdstuk 5 Ontwikkelfase

5.1 Ontwikkelfase & doelen

Zoals in het vorige hoofdstuk beschreven staat, is er een diagnose gesteld en kan de ontwikkeling van het onderzoek beginnen. Vanuit de vraagstelling van het RAAK-project, met betrekking tot het verbeteren van de nazorgpreventie, staat beschreven hoe onderzocht wordt of het mogelijk is laagdrempelige interventies aan te bieden ter ontwikkeling van het zelfbeeld, emotie, interactie en cognitie bij risicojongeren. Uit het vorige RAAK-project is gebleken dat zelfbeeld, emotie, interactie en cognitie samenhangen met dynamisch criminogene en projectieve factoren. Deze interventies zouden moeten passen binnen de reguliere programmering van de jongeren, dan wel daarop aansluiten, omdat ze naar de mening van professionele jongerenwerkers, vrijwilligers en doelgroepen zelfs een meerwaarde leveren aan de kwaliteit van jongerenwerkactiviteiten (Smeijsters et al. Resultaten inventarisatiefase, 2011).

Omdat binnen het huidige RAAK-project wordt samen gewerkt met zowel vaktherapeuten als jongerenwerkers kunnen de handen ineen worden geslagen. De kracht van de vaktherapie en waardoor deze aansluit bij de jongeren en prettig is binnen de context van het jongerenwerk wordt hieronder beschreven in een aantal voorbeelden:

- Vaktherapie is laagdrempelig omdat het een indirecte wijze van benaderen is, niet het probleem, maar werken in het medium vooropstelt. In deze case, het medium dans & beweging
- De laagdrempeligheid door de actiegerichtheid, vergroot de motivatie
- Vaktherapie houdt in actief al doende leren, op basis van ervaringen
- Vaktherapie sluit aan bij de belevingswereld van jongeren ; ze speelt in op het puberbrein omdat ze appelleert aan het emotionele en belichaamde weten in plaats van op het rationele kennen en plannen, dat nog in ontwikkeling zijnde prefrontale cortex (*deel van de hersenen dat betrokken is bij cognitieve en emotionele functies*) voor jongeren nog niet volledig beschikbaar is
- Vaktherapie kan de verbondenheid met en empathie voor anderen vergroten
- Het is mogelijk om vraaggericht te werken, op basis van vragen afkomstig van ouders, reclassering, jongerenwerk of de jongere zelf
- Vaktherapie kan zowel proces-, als productgericht werken (Smeijsters et al. Resultaten inventarisatiefase, 2011).

Omdat uit onderzoek blijkt dat na behandeling van jongeren in een Justitiële Jeugd Inrichting, er na terugkeer in de maatschappij, de recidive nog steeds aanwezig is, lijkt er meer nodig met betrekking tot de nazorg. Om de krachten van beide beroepsgroepen te bundelen en te kijken hoe recidive meer kan worden voorkomen, wordt er binnen dit RAAK-project samengewerkt.

De vaktherapeuten kunnen vervolgens in samenwerking met de jongerenwerkers de praktijk in gaan en daadwerkelijk samen met deze jongeren in actie komen. Er wordt samen met hen gekeken naar wat zij nodig hebben op dit moment en om ervoor te zorgen dat de recidive kan worden verminderd. Dit gebeurt wellicht voor de jongeren op een onbewuste manier, maar door met hen samen te gaan werken halen we de informatie uit de 'kern' van waar het probleem van deze case ligt. We hebben het niet over de jongeren, maar we praten en werken met de jongeren (Smeijsters et al. Resultaten inventarisatiefase, 2011). Zo kunnen problemen of gedachten naar voren komen die zij ervaren en kan er gekeken worden naar wat vaktherapie hen kan bieden. Het is de kracht van Vaktherapie dat de diepere laag in het contact met de jongeren wellicht niet bewust plaats vindt, maar dat daar wel op gereageerd wordt en vervolgens mee gewerkt wordt.

In de projectgroep waar ik me bij aansluit met betrekking tot mijn onderzoeksvraag, zal dans en beweging worden ingezet vanuit de Vaktherapie en wordt er gewerkt naar een product. Voor dit laatste is gekozen zodat de jongeren hun motivatie behouden tot het komen naar de bijeenkomsten en het deelnemen ervan. Het werken naar een product heeft te maken met een resultaat, een resultaat waar zij zelf invloed op hebben. Omdat er met beweging en jongeren wordt gewerkt, kan ik mijn eigen onderzoeksvraag toepassen binnen dit proces. Op deze manier verkrijg ik informatie waar zowel het RAAK-project gebruik van kan maken, als ikzelf. Hopelijk zal deze informatie voldoende zijn om mijn onderzoeksvraag mee te kunnen beantwoorden. Welk antwoord deze gaat krijgen, is uiteraard nog niet bekend.

De jongeren worden tijdens de bijeenkomsten geprikkeld tot het ontwikkelen van verschillende (voor hen wellicht onbewuste) doelen, die binnen de vaktherapie belangrijk zijn.

Het betekent niet dat alle doelen behaald moeten worden, maar aan deze thema's wordt op een onbewuste manier gewerkt binnen de dans- en bewegingstherapie. Sommige doelen kunnen ook binnen het jongerenwerk worden bewerkstelligd. Deze doelen hebben te maken met het zelfbeeld, de emotie, interactie en cognitie.

Een aantal doelen met betrekking tot het zelfbeeld:

- contact met zichzelf leren maken
- het zelfbeeld bijstellen
- het zelfbeeld versterken
- het lichaamsbesef ontwikkelen
- de weerbaarheid vergroten: grenzen aangeven, opkomen voor jezelf

Een aantal doelen met betrekking tot emotie:

- emoties leren uitdrukken
- emoties leren verdragen en differentiëren
- emoties in de hand leren houden

Een aantal doelen met betrekking tot interactie:

- contact met de omgeving leren maken
- relaties aangaan en onderhouden
- interacties aanvoelen en afstemmen op de ander
- de binding leren aangaan
- de sociale vaardigheden vergroten
- zichzelf leren begrenzen

Een aantal doelen met betrekking tot cognitie:

- het zelfinzicht vergroten
- de concentratie bij het uitvoeren van een opdracht vergroten
- planmatig werken verbeteren
- het inzicht in gedrag van anderen vergroten (Smeijsters et al. Resultaten inventarisatiefase, 2011).

Een aantal doelen dat vervolgens is vastgesteld gedurende de ontwerpfase van dit project, met betrekking tot de projectgroep dans en beweging, hebben onder andere te maken met het ontwikkelen van identiteit, emotieregulering en sociale doelen. Deze doelen hoeven niet per definitie binnen de 6 weken behaald te worden, maar door middel van het medium dans en beweging zal er wellicht toch onbewust, aan de volgende doelen worden gewerkt:

- vergroten van het zelfvertrouwen
- ontwikkelen van identiteit (=ondersteunen leeftijdsfase)
- helpen eigen keuzes te maken
- ruimte voor het uitdrukking kunnen geven aan eigen emoties
- samenwerking en gezonde positionering (Format ontwerpfase, 2012).

Daarnaast zijn er ook doelen beschreven met betrekking tot de kennismakingsfase; de eerste twee sessies, waar de jongeren op gestimuleerd zullen worden:

- samen werken en elkaar helpen daar waar nodig
- hulp vragen bij wat je wil
- zoeken naar iets wat je leuk vindt
- iets uitvoeren waar je blij van wordt (Format ontwerpfase, 2012).

In de maand februari is er kennis gemaakt met de doelgroep. Ik heb helaas niet kunnen meelopen op de groepen, maar gedurende de kennismaking met de jongeren heb ik wel de groepen waarop zij verblijven kunnen bezichtigen. Daarnaast heeft Xander ons de gymzaal, behorende bij de school van

de jongeren laten zien en dus de plek waar we het onderzoek gaan uitvoeren.

In de maanden maart en april ben ik met Nicole samen, iedere donderdag van 16.00-17.30u met de jongeren in beweging geweest. De bijeenkomsten/sessies hebben 6 keer plaatsgevonden, indien dit niet zo was geweest hadden we nog een uitloop periode in de maand mei. Echter zou ik dan al wel begonnen zijn met het beschrijven van mijn resultaten. Binnen iedere sessie zijn we met de jongeren in beweging geweest en hebben we gewerkt naar een eind product, een videoclip. Nicole heeft hierin steeds het voortouw genomen, zodat ik mij ook kon richten op mijn eigen onderzoek en onderzoeksvraag. Echter hebben we wel steeds samen de sessies voorbereid, uitgevoerd en geëvalueerd, maar was zij als het ware de rode draad in de sessie en sloot ik me daar steeds bij aan. Zo kon ik op momenten ook afstand creëren bijv. door te observeren. De verzameling van muziek/cd-speler om op te dansen en te bewegen, opname materiaal om de bijeenkomsten op beeld vast te leggen en eventuele overige benodigheden hebben wij samen iedere week geregeld. Er waren materialen die we bij Icarus konden laten liggen en er waren materialen die we iedere week meenamen.

In de sessies zat een fase opbouw, waarin een begin-, midden- en eindfase aanwezig waren. Zo hebben we in het begin ons kunnen richten op kennismaking en veiligheid creëren in en met de groep. Gedurende de middenfase hebben we ons gericht op het proces op weg naar het product en aan het einde hebben we ons gericht op het vormgevingsproces van het product. Dit alles in samenwerking met de jongeren. Daarbij horen de thema's 'kennismaking, opdoen van ervaringen, ontwikkeling van het product en bestendiging en afronding'.

De bijeenkomsten heb ik op video opgenomen, waardoor er van 6 sessies beeld materiaal aanwezig is. Op deze manier kon er materiaal gebruikt worden voor het eindproduct ; de videoclip, maar ook voor de analyse van zowel het RAAK-project, als van mijzelf als onderzoeker.

Daarnaast beschreef ik in de vorm van een logboek welke vorm iedere sessie had gekregen, wat de uitwerking hiervan is geweest en hoe mijn rol als therapeut daarin was. Daarin gebruik ik ervaringswoorden, maar ook vaktermen en woorden gerelateerd aan LMA (Laban Movement Analysis). Deze zijn namelijk objectief en definieerbaar.

5.2 Het proces

Het proces

Iedere week heb ik samen met Nicole op de dag van de bijeenkomst met de jongeren, de sessie voorbereidt. Er kwam ter sprake op welke manier we de sessie wilden aanbieden, met elke inhoudt en welke doelen. Dit beschreven we steeds in onze voorbereiding. We dachten na over de wijze van opwarmen, vervolg werkvormen en een manier van afsluiten.

We hielden rekening met het feit dat de jongeren elkaar voor dit project startte, nog bijna tot niet kenden. De werkvormen die wij aanboden, hadden daardoor vaker een veilig karakter, welke ook kon worden afgebouwd naar mate de jongeren elkaar beter leerde kennen.

De warming-up hielden we gezamenlijk, dit deden we in een kring of in een opstelling waarbij de jongeren in rijen verdeeld stonden. Op deze wijze kon men elkaar zien en kon er dus een gevoel van 'samen' worden gecreëerd, maar er was voldoende ruimte om zelf te kunnen bewegen.

We bewogen op muziek en kozen ervoor om ons te richten op het fysieke opwarmen. Dat wil zeggen, het opwarmen van de spieren en losmaken van de gewrichten.

Door muziek daarbij te gebruiken, was er een ritme aanwezig waaraan we ons konden verbinden. Zo kwam ook het element 'dans' terug.

In de vervolg werkvormen, probeerden we steeds de creativiteit van de jongeren te stimuleren. Dit deden wij door een werkvorm te starten, met een structuur welke zij konden overnemen om zo een start en veilige basis te creëren. Vervolgens lieten wij het aan de jongeren over, om de werkvorm verder uit te breiden/te ontwikkelen. Zij kregen de ruimte om naar eigen behoefte en inzicht verder te experimenteren en creëren met beweging en dans.

Om het voor de jongeren veilig te maken, gezien o.a. de leeftijdsfase waar zij in zitten, kozen wij ervoor om steeds te werken in duo's of groepjes. Zo konden zij elkaar inspireren, ondersteunen en van elkaar leren. De samenwerking werd op deze wijze gestimuleerd en tevens ook de afstemming op elkaar, wat uit ervaring prettig is gedurende het werken met dans en beweging. Zo kon de groepsdynamica worden gestimuleerd en een gevoel van flow, groepsgevoel en samen zijn kon worden versterkt. Wat een aanvulling kon zijn in het proces naar het maken van een gezamenlijke videoclip. Om de jongeren te laten ervaren hoe het is om voor een ander te dansen en iets aan elkaar te presenteren, zoals zij ook zullen doen tijdens het maken/opnemen van de videoclip, mochten zij na de werkvormen elkaar het resultaat laten zien.

Zo werd gestimuleerd om respect naar elkaars creaties te tonen, van elkaar te leren, gezien mogen worden, trots te mogen zijn op wat er gecreëerd is etc.

De afsluiting van iedere sessie, bereidde we wel steeds voor bijv. door ervoor te kiezen om in beweging af te sluiten of verbaal. Echter lieten we dit heel erg op zijn beloop, omdat we pas aan het einde van de sessie konden inschatten welke manier van afsluiten passend was bij de behoefte en energie van de groep. De afsluiting was overigens altijd met de hele groep samen zijn.

We probeerden iedere sessie elementen terug te laten komen, welke bevorderlijk waren voor het proces richting het maken van een gezamenlijk product. Dit kon te maken hebben met het opdoen van eigen ervaringen voor de jongeren, maar ook voor het opdoen van ervaringen met elkaar, in de groep.

Op deze wijze probeerden we de creativiteit van de jongeren, maar ook de ervaringen in beweging te vergroten. Deze elementen zijn onder andere: contact met het eigen lichaam stimuleren, ervaringen op doen in beweging, contact met de ander maken, afstemmen, plezier ervaren, samen werken, eigenheid durven tonen etc.

Wij probeerden dit te realiseren en veilig te maken door structuur aan te bieden, verbaal en non-verbaal te stimuleren, te begrenzen, te observeren, uit te dagen, te motiveren etc.

Na iedere sessie, vond er een evaluatie plaats tussen Nicole en mijzelf. We bespraken hierin mondeling hoe we beide de sessie hebben ervaren, wat we geobserveerd hebben en ervaren hebben bij de jongeren. Ook bespraken we iedere sessie kort na met Xander, zodat hij direct op de hoogte was van het verloop van de sessie en eventuele bijzonderheden, welke van belang konden zijn voor bijvoorbeeld de groepsleiders. Xander had vervolgens de middelen en mogelijkheid om dit met hen te communiceren.

Ik heb daarnaast van iedere sessie verslaglegging gedaan in de vorm van een logboek en Nicole heeft naast haar persoonlijke aantekeningen, ook iedere week een kort en bondig evaluatie verslag geschreven voor haarzelf, Nanon, Xander en mij. Daarin werden overigens ook bijzonderheden beschreven welke wellicht van belang waren ter info van Xander, over de persoonlijke ontwikkeling of gebeurtenissen met betrekking tot de jongeren of tot de jongeren in relatie met elkaar of ons. Vanuit al deze evaluatie momenten, probeerden Nicole en ik gedurende onze voorbereidingen voor de volgende sessies, de juiste informatie te halen, om zo de volgende sessie te laten afstemmen op de jongeren. Daarbij keken we naar opvallendheden, waar de jongeren plezier in leken te ervaren, wat ze lastig leken te vinden, hoe het contact onderling en met ons verliep, hoe de persoonlijke toestand van de jongere zich uitte etc. De keuze voor bijvoorbeeld de opbouw of inhoudt van de sessie probeerden we dan hierop af te stemmen. Echter bleek bij deze doelgroep, dat hun behoefte of energie iedere week anders kon zijn. Deze onvoorspelbaarheid, maakte hen op een bepaalde manier ook juist voorspelbaar.

Niet iedere sessie waren alle jongeren aanwezig, enkele jongeren zijn 1 of twee keer afwezig geweest en een ander kwam door omstandigheden soms wat later in de sessie.

Echter hebben de sessies steeds met dezelfde 7 jongeren plaatsgevonden, omdat het meisje dat als nummer 8 zou tellen, door omstandigheden nooit aanwezig is geweest.

Hoe zag het proces er daadwerkelijk uit?

Hier beschrijf ik vanuit de gezamenlijk geschreven voorbereidingen vanuit de sessies, mijn eigen logboeken en evaluaties van Nicole, wat wij hebben gedaan met de jongeren, hoe we dit gedaan hebben en hoe dit eruit zag in beweging.

Voorbereiding

Gedurende de voorbereidingen van de sessies keken we naar hoe we op een aansluitende en creatieve manier, samen met de jongeren richting een product konden werken.

Het product zou een dans/videoclip worden, dus er was een richting en doel om naar toe te werken met hen. Daarbij keken we naar de jongere als groep en als individu en welke randvoorwaarden we daarvoor nodig hadden (Inventarisatie fase), zoals het bieden van veiligheid en structuur.

Maar ook het geven van ruimte om kennis te maken met elkaar, met elkaar in beweging, ons, met ons in beweging, de ruimte en al deze facetten te samen. Informatie om op een juiste wijze onze sessies voor te bereiden, haalden we uit ervaringen van vorige sessies of persoonlijke ervaringen in het werken of het contact met deze doelgroep.

We keken naar waar de behoefte van de jongeren leek te liggen, wat zij nodig hadden om tot beweging te komen, hoe we samen naar een product konden werken, welke werkvormen aansloten, welke attitude aansloot en hoe er ook plezier kon worden ervaren etc.

Doelstelling/Doelen

Vanuit het RAAK-project zijn er verschillende doelen gesteld waaraan gewerkt kan worden binnen de Vaktherapie met deze doelgroep. Deze doelen, zoals hierboven in dit hoofdstuk beschreven staat, hebben te maken met cognitie, interactie, emotie en zelfbeeld.

Echter stonden de 6 sessies voor de jongeren in het teken van dansbijeenkomsten, welke geen therapeutisch karakter hadden. Het is de kracht van Vaktherapie om op een creatieve manier, therapeutisch bezig te kunnen zijn. Er kan weldegelijk aan doelen worden gewerkt, zonder dat een cliënt, in dit geval een jongere, zich hier bewust van is. Wij hebben de overkoepelende doelen van het RAAK-project meegenomen of aangevuld, maar ook zelf doelen geformuleerd. Dit deden wij aan de hand van de ervaringen met de jongeren binnen de sessies. Door middel van observaties stelden wij iedere sessie onze doelen bij en vulden wij deze aan. Ook werkwijze, werkvormen en attitude werden meegenomen in het formuleren van deze doelen, om deze ook haalbaar te maken.

De doelen konden te maken hebben met de vormgeving van het product, of waren meer gericht op het persoonlijke proces van de jongeren binnen deze vormgeving. Daardoor konden er overeenkomsten of overlappingen zijn tussen de doelen. De doelen gericht op het persoonlijk proces van de jongeren, waren wellicht meer van danstherapeutische aard.

Echter hebben alle doelen niet alleen een functie binnen de sessies en gerelateerd aan de ontwikkeling van de jongeren met betrekking tot het product of hun eigen proces. Maar hebben zij ook hun uitwerking naar het dagelijks leven van deze jongeren. Zij nemen de ervaringen die zij op doen binnen de sessies, mee naar hun leven buiten de sessies. Zo kan er bijvoorbeeld onbewust gewerkt zijn aan doelen van de jongeren, terwijl deze niet bewust zijn uitgesproken naar ons. Maar omdat er in beweging vaak naar voren komt wat er op dat moment belangrijk is voor een persoon, om je in te ontwikkelen, ontstaan er vanzelf nieuwe ervaringen.

De doelen die gedurende de sessie of vanuit de inventarisatiefase van het RAAK-project zijn ontwikkelt of meegenomen kunnen te maken hebben met het bijv. **samen werken**.

Hier werd aan gewerkt door de jongeren in tweetallen of groepjes te laten werken, zo konden zij ervaren hoe het is om te overleggen, je te laten inspireren door een ander, compromissen te maken etc. Dit zijn facetten welke in het dagelijks leven ook welkom zijn om te beheersen en kunnen ondersteunend zijn in een positief verloop van contact met familie, vrienden, groepsleiders en andere mensen in hun omgeving. Daarbij hoort ook de **afstemming op de ander**. Deze werd van de jongere gevraagd op het moment dat er werd samengewerkt met een ander of anderen. Hierbij was de intentie dat zij luisterden naar elkaar, rekening hielden met elkaars wensen en zich konden afstemmen op elkaars energie level. Maar ook op bewegingsniveau werd er afstemming gevraagd ; hoe kan je eigen beweging op de beweging van de ander aansluiten en kan het vervolgens een geheel of een frase worden? Het **creëren in dans en beweging** is een creatief proces dat kan worden begonnen of verstevigd, door de aangeboden werkvormen, keuze in muziek, plekken in de ruimte of elkaar als inspiratie. Hierbij wordt de creativiteit van de jongeren gestimuleerd en hopelijk getriggerd en kan er ruimte worden bedacht, gecreëerd en geuit met en in het medium dans en beweging.

Dit kunnen ideeën en wensen zijn welke in het dagelijks leven wellicht niet of nog niet kunnen worden verwezenlijkt, of ideeën en wensen die op het moment zelf ontstaan. Daarbij kwam vervolgens het **presenteren van bewegingen aan elkaar**. Waarbij het zelfvertrouwen van de jongeren op de proef kon worden gesteld, maar daardoor ook kon worden versterkt. Door bijvoorbeeld elkaars bewegingsfrases te laten zien, werd een persoon/duo of groepje even centraal gesteld. Zo kon er ervaring worden opgedaan met het voordragen van iets, wat hen op weg kon helpen naar vormgeving van de videoclip.

Om de weg naar het maken van de videoclip ook op lichamelijk en bewegingsgebied te ondersteunen, hebben we doelen gesteld met betrekking tot het eigen lichaam.

Zo werd er **kennis gemaakt met het eigen lichaam in beweging** doormiddel van lichaamsgerichte werkvormen zoals het fysiek opwarmen van het lichaam en het aangeleerd krijgen van een korte choreografie, welke uitgebreid mocht worden naar eigen behoefte en creativiteit.

Het gebruik van muziek en het ritme van de muziek konden hierin ondersteunen. Daarnaast werd er ook **kennis gemaakt met de ander in beweging**, door samen in beweging te gaan. Dit werd gestimuleerd door de jongeren in tweetallen of groepjes samen te laten bewegen en dansen. Maar ook door naar elkaar te kijken, konden de jongeren zien en ervaren hoe een ander zich vormgeeft in

beweging. Gedurende het alleen en/of samen dansen en bewegen met elkaar, kon er ook **uiting worden gegeven aan de emoties** die werden ervaren. De jongeren kwamen met een bepaalde energie binnen en deze kon worden geuit en daardoor soms ook worden omgezet in een andere energie, in beweging. Daarin zaten vaak de emoties boos en bang verweven. De boosheid voelde je soms aanwezig in de onderlaag van de energie waarmee de jongeren binnen kwamen, er was dan bijvoorbeeld iets voorgevallen op de groep of op school die dag. De onzekerheid die gepaard gaat met de o.a. de puberleeftijd van de jongeren, liet zich wel eens zien in angst. Angst tot in beweging komen, angst om zichzelf te laten zien.

Door hen verbaal en non-verbaal te stimuleren in beweging en laagdrempelige werkvormen aan te bieden, hoopten we iedere jongere een vorm van uiting en beleving te kunnen bieden waarbij hij of zij zich veilig kon voelen. Met als gevolg, dat ook de emotie blijdschap oftewel het **ervaren van plezier en plezier in beweging**, ook aanwezig kon zijn. Zodat de jongeren gedurende 6 weken, ook een moment in de week hadden waarbij het ervaren van plezier en plezier met elkaar er mocht zijn. Want zoals uit de ervaringen en verhalen van de jongeren bleek, was dit gevoel niet vanzelfsprekend voor hen, binnen de situatie waarin zij zich bevonden.

5.3 Therapeutische wijze van werken

Werkwijze

Creatief therapeutische werkwijze

Binnen de gegeven sessies werd er gebruik gemaakt van de re-educatieve werkwijze.

De re-educatieve werkwijze richt zich op het beïnvloeden en doorwerken van problemen. Hiertoe behoort enerzijds via gestructureerde, trainingsgerichte activiteiten veranderen van het probleemgedrag, anderzijds het behandelen van de eventuele psychische conflicten die aan het probleemgedrag ten grondslag liggen. Bij deze werkwijze staan het eigen gedrag en beleven in het hier en nu en de directe oorzaken hiervan centraal. Bij de re-educatieve creatieve therapie gaat het om datgene wat de cliënt hier en nu in de relatie met de creatief therapeut en de medecliënten beleeft (Smeijsters, 2003, p.58).

Doelstellingen die kunnen onder andere kunnen behoren tot deze werkwijze en waarvan ook gebruikt is gemaakt:

- Uiten en reguleren van emoties;
- Grenzen leren trekken;
- Versterken van het zelfvertrouwen;
- Verbeteren van de sociale interactie en de interpersoonlijke vaardigheden;
- Uitbreiden van het gedragsrepertoire;
- Verminderen van de faalangst;
- Wijzigen en uitbreiden van het zelfbeeld;

De danstherapeutische wijze van werken

Therapeutische technieken

Therapeutische technieken die de dans en bewegingstherapeut kan inzetten ter ondersteuning van een efficiënte benaderingswijze en behandeling:

Ontlokkende technieken:

De dans en bewegingstherapeut ontlokt aan de cliënt een beweging via een rol, een beweging of dialoog een appél op hem te doen. Het gaat erom dat de cliënt op een eigen persoonlijke wijze reageert en aan de dialoog deelneemt (Smeijsters, 2003, p.212).

Voorbeeld: We hebben steeds geprobeerd de jongeren te ontlokken in beweging, door middel van non-verbale of verbale stimulering. Bijvoorbeeld door in de kring, oogcontact te maken met een jongere en op een directe doch speelse wijze het ritme van de muziek te pakken en in beweging te gaan. Door steeds het contact te behouden met de jongere en ook humor te gebruiken in onze beweging, door bijv. af te wijken van het normale ritme, probeerden we de jongeren te betrekken in het maken van bewegingen alleen of met elkaar. Door humor te gebruik in het ontlokken, merkten we dat er een soort van spanningslading van de jongere af viel, waardoor er meer ruimte

werd gecreëerd om in beweging te komen. Ook door het bevestigen van de jongeren in beweging, door middel van non-verbaal of verbale positieve aandacht, maakten we duidelijk dat wat zij lieten zien in beweging, er mocht zijn. Wanneer zij dit leken op te pikken, werd het bewegingsrepertoire en de bewegingsexpressie steeds groter.

Empatische technieken:

Bij deze technieken spiegelt de dans en bewegingstherapeut in de eigen bewegingen, de bewegingen van de cliënt (Smeijsters, 2003, p.212).

Spiegelen wordt door Levy (2005) ook wel omschreven als de kunst om communicatie en diepgaande emotionele acceptatie te reflecteren door het spiegelen en observeren van non-verbaal gedrag. Op deze wijze kunnen problemen op puur symbolisch niveau worden verwerkt, waarbij de verbale interpretatie niet altijd noodzakelijk is. Ook schrijft Levy (2005) dat spiegelen voor een toeschouwer gezien kan worden als nadoen, maar dat je bij nadoen enkel de beweging kopieert, zonder de bedoeling van de beweging waar te nemen.

Op het moment dat de dans en bewegingstherapeut enkel de essentie, een lichaamsdeel, het ritme of een ander onderdeel van de bewegingen op onopvallende wijze, van de cliënt overneemt, wordt deze techniek ook wel 'schaduwen' genoemd

Voorbeeld: Gedurende een werkvorm waarbij we tegelijk met elkaar in beweging waren met dezelfde beweging, maar wanneer je behoefte verschoof naar een andere beweging en je deze ook mocht inzetten, viel op dat veel jongeren de stap tot het veranderen van de beweging niet namen. Echter was wel in het hun lichaam te zien, dat er een behoefte tot verandering aanwezig was. Bijvoorbeeld doordat de oorspronkelijke beweging al wat veranderde. Wij namen dan als therapeut, deze veranderingen in ons op en mee in een volgende beweging. Waardoor de behoefte van de jongere toch naar voren kwam, maar dan via de therapeut. Vanuit daar zagen we vaker dat de volgende stap, om nog eens te veranderen van beweging, sneller werd gemaakt.

Verbreedende technieken:

De dans en bewegingstherapeut stimuleert de cliënt tot het vergroten en uitbreiden van het bewegingspotentieel zodat een completer bewegingsexpressie mogelijk wordt (Smeijsters, 2003, p.212).

Voorbeeld: Er werden verschillende werkvormen aan de jongeren aangeboden. Een van deze werkvormen was het in beweging gaan vanuit een danskaart; een kaart met een beweging erop. De jongeren mochten verschillende kaarten uitzoeken en zich daardoor laten inspireren of de beweging letterlijk overnemen. Op deze manier werd er een appél gedaan op het vergroten van hun bewegingspotentieel.

Werkvormen

De aangeboden werkvormen die we iedere week hebben voorbereid, hebben we afgestemd op het product waar we naar toe hebben gewerkt, de videoclip.

We hebben daarbij ook geprobeerd de werkvormen af te stemmen op de behoefte en het belevingsniveau van de jongeren.

Opwarming:

Iedere sessie begonnen we met een opwarming van het lichaam. Dit deden we soms in de vorm van een kring of Chace Kring. Ook hebben we opgewarmd in rijen, waarbij de jongeren naast elkaar stonden en de therapeuten ervoor. Op deze wijze was er minder direct contact mogelijk tussen de jongeren, waardoor de focus op hun eigen lichamen kon worden vergroot.

Daarbij leek een vaste structuur binnen een werkvorm de jongeren te helpen in het volgen van de werkvorm en het uitvoeren hiervan. Het opwarmen werd veelal op muziek gedaan, waarbij het ritme centraal stond. Om de jongeren met de aandacht naar hun lichaam te laten gaan, werd de focus gelegd op het letterlijk opwarmen van lichaamsdelen en spieren in het lichaam. Zo konden de aandacht worden gericht op lichaam, het gevoel dat het lichaam gaf, de stijfheid of soepelheid van de spieren, hoogte van spanning in het lichaam en niet richting andere gedachten gaan die op dat moment geen betrekking hadden tot het lichaam of het opwarmen.

Interventies die gedaan werden hadden te maken met de bevordering van contact met het eigen lichaam.

Voorbeeld: spiegelen van de bewegingen van de jongeren, zowel non-verbaal als verbaal. Maar ook het gebruik van verschillende muziek, waardoor er een ander appél op de jongeren wordt gedaan en er andere bewegingen en gevoelens kunnen ontstaan.

Kernactiviteit:

De activiteiten die we aanboden hadden een gestructureerde vorm van aard. Op deze wijze hadden de jongeren een duidelijke start met wat er van hen verwacht werd en kon de structuur vervolgens wat meer los worden gelaten om de jongeren ruimte te geven tot creëren in beweging.

Het feit dat de jongeren gebaad zijn bij een structuur om mee te beginnen en vervolgens ruimte kunnen vullen met eigen creaties, is zichtbaar geworden in het verloop van de sessies.

Daarmee hebben we steeds rekening proberen te houden in de vorming van de werkvormen en invulling van de sessies. We hebben gewerkt in kringvormen – rijen – groepjes en tweetallen.

Het individuele aspect was niet heel erg aan de orde, omdat dit op het moment, niet aan leek te sluiten bij de jongeren. Er waren binnen de werkvormen natuurlijk wel momenten waarop er een appél werd gedaan op de individu, maar hier zijn geen losse werkvormen uit voort gekomen.

In groepjes hebben we o.a. gewerkt met danskaarten, het maken van frases, werken met de Sherborne methode. *Voorbeeld: De jongeren mochten verschillende danskaarten uitzoeken, zich daardoor laten inspireren en samen met elkaar een korte frase maken.* Hierbij stond samenwerken, afstemmen en creëren centraal. We hebben geprobeerd om vanuit de aangeboden werkvormen, zoveel mogelijk bewegingsmateriaal te verzamelen voor de videoclip. Daardoor creëerden we soms ook herhaling, om de bewegingen te verdiepen. Zoals de werkvorm waarbij we de jongeren een bewegingsfrase aangeleerd kregen en deze vervolgens zelf mochten aanvullen met eigen bewegingen of bewegingen die zij samen hadden bedacht. Ook hebben we gewerkt in tweetallen, waarbij de jongeren ook eerst een korte bewegingsfrase kregen aangeleerd en deze vervolgens mochten veranderen en/of aanvullen. Op deze wijze werd er een appél gedaan op de creativiteit en samenwerking van de jongeren. En deze twee thema's leken van belang in het creatieve proces, op weg naar het maken van een videoclip.

In eerste instantie hebben we veel gebruik gemaakt van onze eigen muziek en zo rond de derde sessie namen de jongeren ook zelf muziek mee, we hebben daarvan vervolgens veel gebruik gemaakt. Echter hebben we niet bij alle werkvormen de ondersteuning van muziek gebruikt. Dit omdat muziek een groot appél op de bewegingen kan doen, wat soms prettig is ter ondersteuning of inspiratie, maar wij het ook belangrijk vonden dat de inspiratie vanuit andere bronnen kwam. Zoals uit hun zelf en welke behoefte tot beweging het lichaam van binnenuit aangaf.

Afsluiting:

Iedere week was er een afsluiting voorbereid, maar omdat de energie en duur van een sessie nog al kon verschillen, hebben we deze vaak aangepast gedurende de sessie.

Voorbeeld: een verbale afsluiting, waarbij we de jongeren bevroegen over hun ervaringen gedurende deze sessie.

Maar vaker hebben we ervoor gekozen om de presentatie van de ontstane frases van de huidige sessie, als afsluiting te gebruiken. De energie van de jongeren leek op en er was vaak ook geen tijd meer voor een andere vorm van afsluiting. Het voelde dan voor ons, maar naar ons inzien, ook voor de jongeren als voldoende en afronding voor die sessie.

Therapeutische attitude

De therapeutische houding/attitude die ik aannam in de sessies had te maken met de doelgroep waarmee wij aan het werk waren, mijn eigen ervaringen, mijn persoonlijkheid en mijn manier van therapeutisch handelen. Gedurende de sessies is gebleken dat Nicole en ik enigszins op een lijn zaten met betrekking tot de houding die we aannamen naar de jongeren.

Echter waren er ook kleine verschillen aanwezig, maar deze verschillen zorgde voor een aanvulling op elkaar. Dat maakte de samenwerking tussen ons, in combinatie met deze jongeren, juist kloppend.

Houdingen binnen de therapeutische attitude zoals ik terug heb kunnen lezen in mijn eigen logboeken, uit gesprekken met Nicole naar voren zijn gekomen en wat ik zelf heb ervaren gedurende de sessies zijn:

Gelijkwaardigheid: daarmee bedoel ik dat ik mij als gelijkwaardig aan de jongere opstel. Ondanks dat ik een therapeutische (in hun beleving dansdocenten) rol heb, vind ik wel dat wij als mens gelijkwaardig zijn aan elkaar.

Dat betekend niet dat ik geen regels stel of directief kan zijn, maar als persoon en als mens zal ik mij als gelijkwaardig opstellen.

Door met hen op deze manier om te gaan, hoop dat ik dat zij ook op deze wijze met mij, elkaar en anderen omgaan

Voorbeeld: Ik ga in overleg met de jongeren over hoe we invulling kunnen geven aan bijv. een bewegingsfrase, hierin neem ik de ideeën en gedachten die zij geven even serieus als mijn eigen ideeën en gedachten, door daarmee daadwerkelijk in beweging te gaan.

Echtheid: daarmee bedoel ik dat ik als persoon ook mijn sterktes en zwaktes mag hebben en dat deze ook gezien mogen worden binnen de sessie. Dit betekend niet dat ik als therapeut al mijn emoties zal laten zien, maar er mogen wel emoties of delen van emoties zichtbaar zijn. Zo kan de jongere ook zien wat er in mij omgaat en met mij gebeurd gedurende werkvormen en welk effect bijv. hun gedrag heeft op een ander, in dit geval op mij.

Voorbeeld: Gedurende een werkvorm waarbij we elkaar bewegingen mochten aanleren en ik samen met drie jongeren aan het werk was, merkte ik dat niet ik niet alle bewegingen even snel oppikte. Omdat ik ook observeerde dat de jongeren dit opmerkte, gaf ik verbaal aan dat ik het lastig vond om sommige bewegingen over te nemen. Daarbij gebruikte ik humor door bijv. de beweging zoals ik hem deed, te bagatelliseren, waardoor ze wel mijn 'zwakte' even zagen maar dit niet te groot maakte.

Onvoorwaardelijke acceptatie: daarmee bedoel ik dat ik als therapeut, ongeacht de problematiek, de geschiedenis van de cliënt of zijn huidige levensstijl buiten de therapie, wel hem volledig accepteer zoals hij zich laat zien binnen de therapie. Dat wil niet zeggen dat ik al het gedrag gedoog, zoals bijvoorbeeld agressiviteit en bejegening. Maar ik zal niet oordelen en altijd proberen een weg te vinden om daar samen met de cliënt mee om te kunnen gaan, binnen de grenzen van o.a. de veiligheid van mijzelf en de cliënt.

Voorbeeld: Wanneer de jongeren spraken over situaties buiten de therapie, welke voor mij persoonlijk ver van mij af stonden of waar ik tot op heden, gevoelsmatig, niet in betrokken zou willen zijn. Zoals situaties gerelateerd aan drugs of een bepaalde relatiesfeer, reageer ik neutraal en met respect naar de jongere door het verhaal aan te horen en hier geen oordeel over te hebben of van invloed te laten zijn gedurende de sessies. Wel probeer ik vanuit mijn eigen normen en waarden en vanuit mijn rol als therapeut, vragen te stellen over de keuzes van de jongere en daarin ook mijn mening te geven over hoe ik de situatie als buitenstaander zie en daarbij ook bijv. mijn zorgen uit te spreken of risico's die mijns inziens verbonden zijn aan de huidige situatie.

Ondersteunend: daarmee bedoel ik de ondersteuning die ik de cliënt biedt in o.a. het dans en bewegingsproces. Ik bevestig de cliënt verbaal of non-verbaal en hoop daarmee een ondersteunend effect te kunnen hebben op de ervaring of beleving waar de cliënt op dat moment in zit.

Daarmee hoop ik ook de zelfverzekerdheid, indien nodig, van de cliënt te vergroten.

Voorbeeld: Ik heb gemerkt dat ik gedurende de sessies de jongeren vaak met mijn ogen of blik (probeerde) te bevestigen of bestendigen. Omdat bij hen de onzekerheid duidelijk aan de oppervlakte van de beweging en/of het gedrag aanwezig was, heb ik gedurende de dans en beweging of momenten waarop zij verbaal aanwezig waren, hen proberen te bevestigen in wat zij lieten zien of horen. Daardoor werd er vaak ruimte gecreëerd voor de jongere om verder te exploreren in beweging of te vertellen. Negatief gedrag bevestigde ik overigens niet, omdat we daarvan niet wilden dat dit werd geëxploreerd/vergroot.

Motiveren: daarmee bedoel ik het verbaal of non-verbaal activeren van de cliënt, in beweging of tot beweging, om zo de cliënt een ervaring op te kunnen laten doen of een beleving mee te geven.

Door te motiveren, geef ik de geef ik de jongere positieve aandacht in de hoop dat hen dit stimuleert tot exploreren in beweging.

Voorbeeld: Wanneer ik zag of merkte dat een jongere wel de aanzet tot beweging had maar niet in de beweging kwam, ging ik zelf (in bepaalde mate, om de jongere ook niet af te schrikken) in beweging naast of tegenover de jongere, om hem zo mee te nemen. Of ik gebruikte daar woorden bij om de motivatie te ondersteunen.

Openheid: daarmee bedoel ik het open communiceren met de jongere. Dus checken waar hun behoefte ligt, daar ook op af kunnen en durven stemmen, mijn eigen behoefte aan kunnen geven indien nodig, veranderingen aan kunnen brengen, mijn mening kunnen en durven geven etc.

Voorbeeld: Wanneer een jongere bijvoorbeeld gedurende de werkvorm in de vensterbank van de zaal ging zitten, vroeg ik waarom hij daar zat en of er nog een behoefte was tot het weer in beweging komen of dat hij daar even wilde blijven zitten. Ik probeerde dit niet te veroordelen, maar te vragen en vervolgens ook een keuze mogelijkheid te geven. Ik merkte op dat de jongeren dit niet gewend leken te zijn maar een maatregel of eenzijdige oplossing (vanuit mij) hadden verwacht. Door deze openheid, kwam er meer ruimte bij hen en leek ik een eerlijk antwoord te krijgen met uitleg, over de reden waarom hij in de vensterbank zat. Vervolgens nam hij, na enige tijd, uit zichzelf weer deel aan de werkvorm.

Interventies

De behandeling geschiedt doordat de creatief therapeut in het medium, gerichte interventies pleegt en mogelijkheden tot veranderingen aanbiedt die overeenkomen met psychische veranderingenprocessen bij de cliënt (Smeijsters, 2003, p.234).

Interventies die ik heb gedaan, binnen de sessies met deze jongeren, waren onderdeel van mijn therapeutische attitude. De interventies waren zowel verbaal- als non-verbaal en konden te maken met wat er zichtbaar was in het lichaam of in het gedrag van de jongeren.

Non-verbaal heb ik daarop gereageerd vanuit de dans elementen, 'lichaam/tijd/energie/kracht' en vanuit daar kon er een verandering plaatsvinden in de beweging waardoor er ook een andere ervaring kon worden opgedaan.

Verbaal heb ik gebruik gemaakt van ondersteunende interventies zoals het positief benaderen van de jongeren op een verbale manier en door gebruik te maken van humor.

Ook heb ik zowel non-verbaal als verbaal gebruik gemaakt van de interventie 'spiegelen'.

Door de bewegingen of het gedrag van de jongeren te spiegelen, kan er bewustwording en/of confrontatie ontstaan wat weer een effect heeft op de beweging of het handelen van de jongeren in dat moment. Veelal heb ik gespiegeld om de jongeren bevestiging te geven in wat zij lieten zien in beweging. En soms gebruikte ik het ter ontlocking of uitdaging van de jongeren, in beweging en/of contact.

Mijn onderzoeksrol

Omdat de doelgroep jongeren, een nog voor mij onbekende doelgroep was, ben ik als onderzoeker er open ingestapt. Het doel van mijn onderzoek was om mijn eigen therapeutische attitude te onderzoeken. Omdat ik de onbekendheid in het contact met deze doelgroep best spannend vond en mezelf een veilige situatie gunde waarin ik kon observeren en leren, had ik met Nicole hier afspraken over gemaakt. Zo hadden we afgesproken dat zij het voortouw nam in het geven van de sessie en ik kon inspringen en aanvullen wanneer ik mezelf daar stevig genoeg voor voelde en de behoefte daartoe had. In het eerste contact merkte ik al dat de wijze van contact maken met deze doelgroep, niet als vanzelfsprekend was en dat ik daarin mijn weg nog wel moest vinden. Maar dat dit veel minder lastig en spannend was dan ik mij had voorgesteld. Zo merkte ik al vrij snel dat ik prima naast Nicole kon staan, in de sessie en het niet zozeer nodig had dat zij het voortouw nam. Echter bleef ik op zoek naar de juiste afstemming met de jongeren. Het thema 'samen' viel hierin op; dit was zowel de insteek van het project en wat bij mij past als danstherapeut in de houding naar een cliënt. Ik stel me gelijk op aan de cliënt en probeer samen, afgestemd op elkaar iets te creëren en te communiceren. Enkel doordat ik teveel met het 'samen' zijn bezig was, verloor ik als therapeut de helikopterview. Daardoor werd ik als het ware meegenomen in het contact met de jongeren en zag ik niet meer wat er daadwerkelijk gebeurde in dit contact met de jongeren, in het contact met mijzelf, in de beweging met de jongeren en in beweging met mijzelf. Meer afstand nemen was vervolgens een stap die ik heb genomen. Daardoor werd er meer ruimte gecreëerd in het contact en kon ik over zien hoe deze processen verliepen. De keuze om vervolgens Nicole weer meer het voortouw te laten nemen, was een logisch vervolg daarop. Zo kon ik meer een observerende en aanvullende rol aan nemen. Zij nam als het ware de verantwoording voor de rode draad van de sessies en ik vulde haar hierin aan, bracht nieuwe ideeën aan en voerde deze dan ook uit.

Ik merkte dat deze wijze van samenwerken mij veel rust, maar ook meer zelfverzekerdheid gaf. Ik voelde de ruimte tot observeren, aanvoelen, ervaren en interveniëren. Zonder dat ik daarbij het overzicht over mezelf of de jongeren verloor. Op deze wijze kon ik beide duidelijk observeren. Ik heb gemerkt dat humor, verbaliseren, bagatelliseren, motiveren, stimuleren, een positieve benadering hebben, echtheid tonen, openheid en bestendigen, allemaal therapeutische eigenschappen zijn waarmee het contact met deze jongeren prettig verloopt, je elkaar begrijpt, je afgestemd raakt op elkaar, je samen werkt en kunt creëren.

Hoofdstuk 6

Evaluatie

6.1 Beschrijving van de evaluatie

Gedurende het onderzoek hebben er steeds evaluatie momenten plaats gevonden. Na iedere sessie was er, indien de jongeren hiervoor nog energie hadden, een korte evaluatie met hen. Vervolgens evalueerden Nicole en ik het verloop van de sessie met elkaar en evalueerden wij samen, kort met Xander. Deze evaluaties gingen allemaal mondeling.

Daarnaast schreef ik van iedere sessie een logboek, hadden we video opnames als observatie/evaluatie materiaal en schreef Nicole een korte en bondige evaluatie over de sessie. Zij schreef overigens ook nog een persoonlijke evaluatie, waar ik momenteel geen gebruik van heb gemaakt. Deze wordt echter wel gebruikt voor de analyse die nog plaatst gaat vinden door Nanon en Xander, over dit project in het algemeen.

Vervolgens hebben we na de 6 sessies, ook een evaluatie moment gehad met de jongeren. Daarbij zijn er vanuit het RAAK-project nog begin- en eindmetingen gedaan door middel van vragenlijsten. Echter kon ik hier zelf geen gebruik meer van maken voor mijn eigen onderzoeksvraag, omdat deze lijsten op dit moment worden ingevuld en ik de uitslagen hiervan, daardoor niet meer kan gebruiken voor mijn evaluatie welke ik momenteel aan het beschrijven ben.

Kreten van de jongeren, gedurende de sessies of momenten daarbuiten:

T. zegt: 'Ik vind het wel leuk hoor.' (na afloop sessie)

M. zegt: 'Dansen helpt om je te uiten.' (na afloop sessie)

L. zegt: 'Ik dans heel vaak hoor, maar bijna niemand wil dan mee doen.' (voor de sessie)

D. zegt: 'Ik had geen fijne dag vandaag en voel me niet fijn, nu voel ik mij beter.' (na afloop sessie)

Evaluatie met de jongeren, na afloop van de 6 sessies

Na afloop van de sessies en op het moment dat de videoclip was gerealiseerd, hebben we met de jongeren een moment van evaluatie gehad.

Gedurende dit moment hadden zij de videoclip nog niet gezien, dat kwam echter een moment daarna. We hebben met hen om tafel gezeten, om van uit hun ervaringen en feedback terug te krijgen. Zij kregen alle ruimte om hun mening, gevoelens en ideeën over het project en proces, met ons te delen. Daarbij was het merkbaar bij de jongeren, dat zij het gevoel hadden dat ze niet zo goed wisten wat ze van deze bijeenkomst konden verwachten, ondanks dat we dit van te voren verteld en aangekondigd hadden. Hun houding was daardoor over het algemeen wat nonchalant, huiverig/onzeker en meer afstandelijk, terwijl onze houding naar hen, niet anders was dan de keren daarvoor. We hebben hen ook duidelijk aangegeven dat we niets meer van hun verwachten, dan het geven van hun mening. Wat zij overigens in voorgaande sessies, ook al eens uit hun zelf of vanuit vragen van ons hebben gedaan. Toen de sfeer er eenmaal naar was dat er ruimte was om ervaring te delen, merkten we dat nog steeds niet iedereen deze ruimte innam. We hebben dit zoveel mogelijk proberen te stimuleren door de jongeren persoonlijk te benaderen. De volgende feedback is daaruit voortgekomen, gegeven door 6 deelnemers van de officiële 7. 1 meisje was helaas afwezig.

De jongeren vonden het **heel leuk**, konden gedurende het project **doen waar ze goed in waren**, vonden het **gezellig**, kwamen met slechte zin en **vertrokken met goede zin door middel van het dansen**, kwamen **met goede zin** omdat ze weg mochten van de groep en vertrokken met slechte zin omdat zij weer terug moesten naar de groep, vonden het **grappig**, vonden het **leuk om samen te bewegen**, vonden het **leuk om zelf te dansen**, ze hebben **leuke dingen gedaan**, het project was **zo leuk zoals zij hadden verwacht**, ze hebben veel **nieuwe dingen geleerd in dans**, het project **mocht nog langer duren**; dus hun deelname ook en 5 van de 6 jongeren zouden **weer opnieuw deelnemen** als er nog eens zo'n project gestart wordt.

Feedback/tips die de jongeren ons meegaven voor een eventueel volgend project waren:

- Dat zij een grotere deelname groep zouden waarderen, zodat ze daaruit meer motivatie konden halen
- Dat ze de werkvorm met de danskaarten (die hen konden ondersteunen in het bedenken van bewegingen) niet zo leuk vonden en in plaats daarvan liever de bewegingen uit zichzelf haalden
- Dat ze elkaar meer wilden aanleren
- Dat ze de sessie waarbij gebruikt gemaakt werd van de Sherborne methode, niet allemaal als 'dans' zagen.

Resultaten vanuit de geschreven logboeken, opgenomen video's en besproken evaluaties

Wat naar voren kwam gedurende het evalueren van de geschreven logboeken, opgenomen video's en besproken evaluaties, is dat de jongeren tijdens de kennismakingsgesprekken lieten overkomen dat ze er zin in hadden om te gaan beginnen. Daarbij was wel merkbaar dat ze niet een heel duidelijk beeld hadden van de invulling, dus dit hebben wij hen proberen uit te leggen.

(1) Gedurende de eerste bijeenkomst in beweging, was het merkbaar dat de jongeren op zich af lieten komen wat wij aanboden en daarin mee deden. Daarbij was duidelijk onzekerheid en onwennigheid te zien, maar door de aangeboden werkvormen, kwam steeds meer de eigenheid en creativiteit van de jongeren in beweging naar voren. We hebben er voor gekozen om te beginnen als groep, in de vorm van een kring. Iedereen mocht hierbij zichzelf voorstellen, dus zijn of haar naam zeggen en een beweging maken. De jongeren leken dit spannend te vinden, maar gingen wel allemaal, na wat stimulatie, in beweging bij hun naam. Vervolgens zijn we verder gegaan naar de volgende werkvorm, waarbij de jongeren zich konden laten inspireren door danskaarten, welke verdeelt lagen door de ruimte. Ieder mocht er 1 uitzoeken en in twee groepen van 3a4 personen, mocht hiermee een bewegingsfrase worden gemaakt. In beweging merkte je, vooral in het begin, onzekerheid en onwennigheid. Daarom leek stimuleren en motiveren van de jongeren belangrijk.

Het gebruik van humor, een positieve benadering en aansluiten bij hun beleavingswereld leek in deze eerste momenten van contact ook prettig.

Deze eerste sessie was voor Nicole en mijzelf een hele positieve ervaring, wij zelf inclusief de jongeren leken enthousiast en vrolijk de ruimte te verlaten. Echter hadden wij hierbij in onze gedachten, dat een eerste keer in contact, altijd een moment van aftasten en kennismaken is. We waren dan ook erg benieuwd hoe het contact zou verlopen gedurende de tweede sessie met de jongeren. We hadden in de evaluatie gemerkt dat we de werkvormen niet te gestructureerd, maar ook niet te vrij konden aanbieden. De jongeren leken te zoeken naar een midden weg hierin en we hebben geprobeerd dat mee te nemen naar de tweede sessie.

(2) Bij binnenkomst van de tweede sessie, leek er meer onrust en negatieve motivatie aanwezig te zijn bij de jongeren. Ze leken moeite te hebben met de regels, die we de week ervoor hadden gesteld over het dragen van sieraden en meenemen van o.a. rookwaren.

Eenmaal in de ruimte, leken de jongeren niet mee te willen in beweging. We boden een warming-up aan in een kringvorm waarbij iedereen kon mee bewegen op muziek en de bewegingen kon volgen die werden aangeboden. Echter merkte we dat de jongeren weinig beweging lieten zien en er steeds minder energie en motivatie te zien was. Daarom besloten Nicole en ik door te gaan naar de volgende werkvorm, waarbij de jongeren in rijen stonden en een kleine choreografie kregen aangeleerd.

Doordat ze in rijen, naast elkaar stonden, was er minder afleiding en meer structuur zichtbaar. Dit hielp in het proces tot het aanleren van de choreografie. We hebben op een rustig tempo, met veel herhaling, de jongeren de choreografie aangeleerd. Dit leek succesvol te zijn, de sfeer van de groep veranderde naar een meer positieve sfeer en de jongeren leken de bewegingen goed op te pakken. Ook namen we bewegingen van de jongeren, die zij lieten zien, mee in de choreografie.

Toen het tempo van de choreografie veranderde naar een hoger tempo en niet iedere jongere nog als vanzelfsprekend mee kon bewegen, heb ik door mee te bewegen o.a. een van de meisjes geprobeerd te bevestigen in wat zij al wel liet zien. Ook gaf ik verbale ondersteuning door aan te geven dat het tempo van het huidige liedje ook wel erg hoog lag en het daardoor helemaal niet erg was dat zij niet meteen dat zelfde tempo te pakken had. Het was merkbaar dat ook een van de jongens het lastig vond om mee te komen met het ritme van de choreografie, hij loste dit op door naar de anderen in beweging te kijken.

Als er vervolgens tweetallen werden gevormd, om verder te werken met deze choreografie, was het de bedoeling dat de jongeren naar eigen creativiteit de dans afmaakten met elkaar.

Een van de tweetallen ging meteen met elkaar aan de slag en daarbij leek serieus gewerkt te worden. Ze leerden elkaar bewegingen aan en waren ook steeds in beweging.

Bij de andere tweetallen leek wat strubbeling te ontstaan, daar probeerde ik door te bemiddelen en de jongeren positief te stimuleren, hen weer in beweging te zetten met elkaar.

Voor even leek dit ook te werken, maar al gauw kwamen de jongeren hierop terug en zeiden te willen wisselen van koppel. Op deze wijze zou iedereen naar tevredenheid in beweging kunnen en zouden ze ook daadwerkelijk de werkvorm voortzetten, naar eigen zeggen.

Omdat dit hun eigen idee is en zij daardoor meer gemotiveerd leken te raken, hebben we hen hierin gevolgd. En dat bleek een goede keuze, want de opnieuw samengestelde koppels gingen samen in beweging en hebben gewerkt naar een resultaat. Gedurende het deze werkvorm heb ik de jongeren geobserveerd, gestimuleerd en bevestigd in wat zij aan het creëren waren in beweging. Het resultaat van de choreografie mochten de jongeren om beurten aan elkaar laten zien, er werd geklapt voor elkaar. Vervolgens zijn we met elkaar in een kring gaan staan en mochten de jongeren op muziek, nogmaals hun choreografie laten zien, nu echter in de vorm van een battle. Op deze wijze wilden we de jongeren prikkelen en uitdagen tot het uiten van zichzelf in beweging. Daarbij was enigszins onzekerheid, spanning en daardoor waarschijnlijk een nonchalance merkbaar, maar alle jongeren hebben wel bewogen in het midden van de kring. Na de sessie kwam een van de meiden terug op het feit dat dansen haar vandaag had geholpen om zich beter te voelen, dit was fijne feedback om te ontvangen, zeker gezien het feit dat dit meisje niet vanzelfsprekend in beweging ging of kwam.

(3) De sessie daarop was de sfeer onder de jongeren en in het contact naar ons anders dan vorige week en meer positief. We hebben nogmaals aangegeven aan hen wat het doel is van deze sessies en dat zij daarin een heel groot aandeel hebben, daardoor leek de motivatie ook te groeien.

Voornameijk ook bij een van de meiden, die heel even deed overkomen dat ze ermee wilde stoppen, maar hierdoor weer opnieuw motivatie leek te krijgen.

De jongeren begonnen met brainstormen en gaven ideeën voor de videoclip. Vervolgens zijn we begonnen met het opwarmen van het lichaam. Omdat de opwarming in de vorm van een kring de twee sessies hiervoor niet helemaal leek aan te sluiten bij de jongeren, kozen we ervoor om nu in rijen op te warmen. Dit deden we op een aerobics-achtige wijze, het fysiek opwarmen van het lichaam op muziek. Doordat de jongeren nu niet getriggerd leken te worden om contact te maken met elkaar, lag de focus meer op het lichaam en de beweging. Deze wijze van opwarmen leek op dit moment dus aan te sluiten bij hen.

Vervolgens lagen de danskaarten, welke ook gebruikt werden in de eerste sessie, verdeeld door de ruimte. Iedereen mocht 2 a 3 plaatjes uit kiezen, een plekje in de ruimte zoeken en vanuit de bewegingen op de plaatjes in beweging gaan en gaan experimenteren. Ze konden zich laten inspireren door de beweging, of de beweging overnemen/over nemen en aanpassen.

Het bleek voor sommige jongeren lastig te zijn om een keuze te maken, daar hebben wij hen bij geholpen door verbaal te ondersteunen. Uiteindelijk heeft iedereen een keuze kunnen maken.

Op het moment dat de jongeren individueel mochten experimenteren met de bewegingen, leken sommigen dit lastig te vinden. Het kwam over alsof zij het spannend vonden en onwennig, en daarbij het lastig vonden om een begin te maken. We hebben hierbij ondersteund door hen te bevragen over de danskaart; waarom heb je hiervoor gekozen? Wat vind je er leuk aan? Met welke kaart zou je willen beginnen? Ook in beweging hebben we hen ondersteund, door bijv. te spiegelen en daardoor de jongere bevestiging te geven in wat zij lieten zien.

De jongeren mochten vervolgens zelf groepjes maken en deze waren snel gevormd. In deze groepjes mochten ze elkaar de frase aanleren en de stukjes frase aan elkaar plakken.

Daarin was zichtbaar dat sommige groepjes meteen in beweging begonnen en anderen het wat lastiger vonden om opgang te komen en af te stemmen op elkaar. We hebben hierin de jongeren begeleid door hen te bevragen naar ideeën die zij hadden en vanuit daar een start te maken. Ook zijn we steeds blijven observeren en hebben vanuit daar ook ondersteunende interventies gedaan als het bevestigen van wat zij al hadden gecreëerd. Het was namelijk merkbaar dat wanneer deze jongeren bevestigd werden in wat zij lieten zien, hun zelfvertrouwen werd gestimuleerd en zij bijv. vanuit daar weer meer konden bedenken en creëren met betrekking tot dans en bewegingen.

Dit was duidelijk zichtbaar, want in deze derde week dat we met hen in beweging waren, was het zichtbaar dat hun bewegingsrepertoire is vergroot. Daarbij hebben zij ook gebruik durven maken van humor in hun bewegingen, bijv. door als jongen je voor te doen als meisje. Zo zijn twee jongeren, een jongen en een meisje, een heel dialoog in beweging aan gegaan, waarbij ze beide een meisje waren in beweging. Daarbij hebben wij hen wel gestimuleerd in de uitwerking daarvan, maar de essentie lag bij hen. Creatief en gedurfd om te zien.

Na presentatie van deze bewegingsfrases aan elkaar, hebben we nogmaals de choreografie van vorige week herhaald, na deze herhaling ontstond er een battle in beweging tussen de jongens en

meisjes. De jongens stonden in een ongemotiveerde houding tegen de muur, de meiden wilden met de choreografie weer in beweging en daagden de jongens hierbij uit. Er was een wisselwerking van dansen in tweetallen en dansen met de hele groep. De jongeren leken hieruit positieve energie te halen en het was dan ook een zichtbare succes ervaring, zowel voor ons als therapeuten, als voor hen.

(4) De volgende sessie was 1 van de jongeren afwezig in verband met een sanctie op de groep, het was jammer dat hij daardoor niet kon deelnemen aan de sessie. Een van de andere jongeren was later in verband met een stage, maar is toch op eigen initiatief nog komen deelnemen aan de sessie. Onder een aantal jongeren die er wel waren, heerste een negatieve en ongemotiveerde sfeer aan het begin van de sessie. We hebben aangegeven dat het hun eigen verantwoording is hoe zij de sessie binnen komen en afsluiten, maar dat je door open te staan voor wat er is en een positieve houding aan te nemen, het meeste uit de sessie kan halen. Daar leken zij het wel mee eens en iedereen leek met elkaar een positieve ervaring aan te willen gaan.

We zijn gestart met de herhaling van de choreografie die in eerdere sessies is aangeleerd. Op deze wijze werden de jongeren zowel fysiek opgewarmd als meteen met dans in contact gebracht. Ze stonden hierbij in rijen naast elkaar, zodat ze onder andere voldoende ruimte hadden om te bewegen. Vervolgens was het de bedoeling dat iedere jongere een beweging mocht bedenken en inbrengen en dat op deze wijze de choreografie compleet werd. Doordat zij zelf bewegingen mochten inbrengen, werd het hun choreografie en niet die van de therapeuten.

Sommige jongeren leken het lastig en spannend te vinden om een beweging te bedenken, anderen bedachten spontaan iets en zo kwam er vanzelf een flow van op één volgende bewegingen. Iedereen heeft een beweging in kunnen brengen. Nicole heeft hierbij veel gestimuleerd, ik heb het eerste deel van de choreografie mee gedanst op de plek van het meisje dat zich vervolgens later aansloot bij de sessie. Daarna heb ik geobserveerd, Nicole aangevuld in wat zij zei en deed, de jongeren ondersteund in wat zij lieten zien en gestimuleerd. Over het algemeen hadden de jongeren een positieve houding gedurende het dansen, een enkeling leek niet gemotiveerd. Het zag er naar uit dat dit kwam vanuit een onkunde met betrekking tot het in zich op nemen en uitvoeren van de pasjes en het houden van het ritme.

Toen de choreografie helemaal gevuld was met pasjes van de jongeren, hebben we deze een aantal keren achter elkaar gedanst op muziek. Hierbij hebben we muziek gebruikt die een van de jongeren zelf had meegenomen en iedereen leek het daarmee eens te zijn.

Als afsluiting hebben we de sessie kort besproken en hebben we de jongeren een compliment gegeven op wat zij hebben gedaan vandaag. Gedurende de nabespreking zeggen de jongeren niet zoveel over wat zij ervaren hebben, echter als je een duidelijke vraag stelt krijg je vaak wel een kort en bondig antwoordt als 'leuk' of 'gaat wel'. We hebben dit de afgelopen weken ook ervaren en hebben gemerkt dat het niet past om hen veel te bevragen of door te vragen. Daar lijken zij (nog) geen ruimte voor te hebben, voor een stuk zelfreflectie. Ook hebben we besproken dat we de volgende keer de videoclip op gaan nemen en dat jongeren indien dit wenselijk is, ook attributen mogen meenemen. Zij vonden het belangrijk dat ieder voor zich mag bepalen wat hij aantrekt, omdat zo de eigenheid van iedereen naar voren komt. Dit vonden wij een bijzonder initiatief van hen. We hebben gemerkt dat gedurende de sessies de jongeren elkaar, logischerwijs, beter leren kennen. Daardoor is er een bepaalde rust ontstaan onderling en lijkt er een basis te zijn van vertrouwen naar elkaar. Wat ook bijzonder was om te merken, is dat vandaag na de sessie, de jongeren helemaal stil waren op het moment dat zij in de kleedkamer zich aan het klaar maken waren om naar de groep terug te gaan. Normaliter was er veel onrust, soms ook op een negatieve manier. Vandaag leek er een bezinking te zijn van de sessie, die ook een positief karakter had. We hopen en geloven dat deze stilte voortkwam uit nagenieten van het dansen en deze sessie.

(5) Deze week staat in het teken van het opnemen van de videoclip. Een van de jongeren was ook vandaag later in verband met haar stage. De overige jongeren leken bij in het eerste contact allemaal erg gemotiveerd. Het was zichtbaar dat iedereen op zijn of haar manier, aandacht had besteedt aan het uiterlijk. Op het moment dat zij in de gymzaal aankwamen en in de venterbank gingen zitten, leken ze hier niet meer uit te willen komen. Wellicht een vorm van spanning, nu we écht de clip op gingen nemen. Om hen te motiveren om in beweging te komen, ben ik zelf in de ruimte gaan staan en heb hen uitgenodigd erbij te komen. Daarbij probeerde ik open, enthousiast en stimulerend over te komen. Dit werkte, want ze kwamen allemaal in een kring staan.

Doordat Nicole en ik het gevoel hadden dat de groepsdynamica wat verandert was, wilden we weer eens een opwarming in een kring proberen. Hierbij mochten de jongeren een beweging maken die zij leuk vonden en/of die zij de afgelopen weken vaker hadden gemaakt. Ik nam het initiatief om bij een van de jongeren te beginnen, die naast mij stond. Echter leek hij niet in beweging te willen omdat hij

naar eigen zeggen niet wist wat hij moest doen. Ikzelf werd door de muziek die aanstond, meegenomen in beweging. Hier heb ik gebruik van gemaakt door de jongeren mee te nemen in beweging. Een andere jongere begon met het maken van bewegingen en zo konden we alsnog de kring rond. Na deze korte opwarming mochten de jongeren voor de camera, zichzelf voorstellen doormiddel van een beweging. Dit kon een beweging zijn die zij leuk vonden om te doen / al vaker hadden gedaan of spontaan bedachten. Ondanks dat ze allemaal wat onzeker leken te zijn om heel expliciet voor de camera te bewegen, kwamen er mooie, kenmerkende bewegingen naar voren. Hierbij heb ik de jongeren proberen te ondersteunen door naast de camera te gaan staan en mee te bewegen of verbale ondersteuning te geven. Op deze wijze probeerde ik hen bewegingen te ontlokken en/of te bevestigen in wat zij lieten zien. Nicole bediende de camera. Vervolgens hebben we een heel aantal keer de choreografie gedanst, wederom op muziek die zij hadden aangedragen. Aan de jongeren merkte je dat ze erg gemotiveerd waren in beweging, maar het ook spannend vonden. Het was bijzonder om te zien dat ze vandaag allemaal gemotiveerd waren en er daardoor een positieve sfeer aanwezig was. Het meisje dat zich later bijvoegde, na haar stage, heeft de eerst keer even gekeken. Het was haar aan te zien dat zij onder de indruk was, in haar mimiek was zachtheid en blijheid te zien door wat ze haar groepsgenoten zag doen in beweging. Dit was voor ons als therapeuten leuk en fijn om te zien. Het was als het ware een bevestiging, zowel voor haarzelf waarschijnlijk, als voor ons, dat we met elkaar echt iets hebben neer gezet, waar de jongeren en wijzelf trots op kunnen zijn.

Nicole heeft in het begin met oefenen, steeds nog mee bewogen en meegeteld. Ik voelde en zag dat de jongeren dit ook zelf konden en gaf haar aan dat ze ook een stapje terug mocht doen. Op het moment dat ze dit deed, bleek inderdaad dat de jongeren helemaal zelfde choreografie uit konden voeren. Twee jongens telden uit eigen initiatief mee en de rest volgde.

Nicole heeft vervolgens meerdere keren de choreografie opgenomen, op verschillende manieren, zodat we de verschillende effecten in de videoclip konden verwerken. Ook ik heb een aantal keer opgenomen en verder vooral de jongeren bevestigd in wat zij lieten zien en hen aangemoedigd. Na het vele oefenen leken de meesten moe te zijn en sommigen kozen er ook voor om in de vensterbank te zitten en te kijken naar wat er nog komen ging. Anderen gingen nog in beweging, zij mochten vrije bewegingen maken ; alles wat zij maar wilden laten zien in beweging, dat mocht. Daardoor ontstonden er leuke samenwerkingsmomenten tussen de jongeren en speelsheid in beweging. Ook stimuleerden ze elkaar tot het maken van bewegingen, dat was een fijne ontwikkeling om te zien. We hebben alles wat zij hebben laten zien, steeds opgenomen, om hopelijk een deel te kunnen verwerken in de videoclip. Ik heb de jongeren in de vensterbank nog even proberen te motiveren toch nog in beweging te komen, maar voor hen was het voldoende, dus heb ik hen verder laten kijken. Degenen waarbij ik voelde dat ze wel wilden, maar het spannend vonden, heb ik gestimuleerd om in beweging te komen door onder andere voorbeelden aan te reiken van wat ze konden laten zien. De voorbeelden kwamen vanuit bewegingen die ik al eerder bij hen had gezien en dus vanuit hun zelf kwamen, om zo de eigenheid van de jongeren naar voren te laten komen. Dit moment, van vrij bewegen met elkaar, was een ontspannen en plezierig moment. Er werd bewogen, gelachen, geklapt en gekeken. We hebben aan het einde, verbaal afgerond met de jongeren. We hebben hen gecompimenteerd met het harde werken en onze tevredenheid uitgesproken. Vervolgens hebben we met elkaar afgesproken dat we de volgende sessie wel door laten gaan, ook al zullen niet alle jongeren hierbij aanwezig zijn in verband met de vakantie. Een van de jongeren, die vandaag zichtbaar het meest gemotiveerd was van alle sessies, liet overkomen dat hij blij was dat het klaar was. Dit heeft hij ook zo vaak mogelijk proberen uit te spreken, wij hebben hem hierin gelaten en aangegeven dat wij het wel jammer vinden dat hij er volgende week niet bij kan zijn. De overige jongeren zeiden of op een enthousiaste manier dat zij er zouden zijn of deden voor komen dat ze het nog niet wisten. Echter is er voor hen verplichte deelname als zij aanwezig zijn op de groep, dus was er geen sprake van twijfel....

(6) De laatste sessie stond niet meer in het teken van de videoclip, omdat we deze de vorige sessie al hadden opgenomen. Die keuze is gemaakt omdat het vandaag officieel vakantie is en niet iedereen er zou zijn.

Uiteindelijk waren er vandaag 4 van de 7 jongeren. We zijn begonnen met kletsen, dit ontstond eigenlijk doordat de jongeren druk in gesprek waren. Het ging over opleidingen, de afronding van hun behandeling op de groep en drugs. Ik heb in dit gesprek een open en neutrale houding aangenomen, maar ook wel durven aangeven hoe ik over bepaalde dingen dacht. De jongeren waren mijn inziens open en eerlijk en dit was een manier van contact, die we de afgelopen weken nog niet veel in de groep hadden ervaren. De sfeer leek intiemer en dat kon te maken hebben met het feit dat de groep kleiner was en iedereen elkaar wat beter kent.

Zo kwamen we er ook achter, dat twee jongeren een relatie met elkaar hebben, maar dit nooit hebben

laten merken gedurende de sessies. Het was ons wel opgevallen dat zij voor en na de sessies vaak spraken over wanneer zij elkaar zagen, maar dit had ook in het teken van vriendschap kunnen staan. Wij vonden het beide bijzonder om te merken dat deze jongeren, terwijl zij een relatie hebben met elkaar, in de sessies zowel met als zonder elkaar in beweging zijn gegaan. En dat hierin ook geen spanning tussen hen te zien was.

Gedurende de opwarming vandaag, kozen we ervoor om ons te laten inspireren door de bewegingen die de jongeren zouden laten zien. Echter had een hen voor de sessie in een gesprek naar voren laten komen, dat hij in de toekomst werken met beweging ambieert. Wij vroegen hem of hij het voortouw wilde nemen, dit leek hij te spannend te vinden voor dit moment, maar hij bedacht wel dat iedereen om beurten het voortouw mocht nemen. Zo hebben we onze warming-up vormgegeven. Opvallend daarbij was dat de jongeren zelf het initiatief namen om in de vorm van een kring te gaan staan. Deze opstelling lijkt gedurende de sessies toch aannemelijker en prettiger te zijn geworden voor hen. Omdat iedere jongere nu om beurten het initiatief nam tot het maken van een beweging en daarin ook werd gevolgd/nagedaan door de anderen, werden zij als het waren écht gezien. Ook de houding die de jongeren aannamen als ze geen beweging wisten, werd overgenomen. Want ook stilstaan met je handen in je zij, is een vorm van beweging. Dit vonden zij zichtbaar spannend, maar er ontstond ook een leuke dynamiek. De verschillende lagen van de ruimte werden gebruikt, zo werd er nu ook op de grond bewogen. Zelfs bodypercussie en het geluid van stem kwam er aan te pas. Het was een gevarieerde opwarming, waarbij de bewegingen van de jongeren centraal stonden. Nicole en ik hadden ervaren dat lichamelijk contact bij de jongeren niet als vanzelfsprekend aanwezig was, enkel soms binnen een bepaalde sfeer, zoals het plagen van elkaar.

Daarom wilden we hier vandaag een appél op doen, zoals ze niet alleen hun eigen bewegingen ervaren, maar ook het bewegen mét een ander en van een ander. We hebben daarom gekozen voor de Sherborne methode. We hebben hierin verschillende oefeningen aangeboden, welke we steeds voordeden en de jongeren vervolgens in tweetallen mochten na doen. Uit eigen initiatief wisselden de jongeren steeds van tweetallen met oefenen, daar betrokken zij ons ook bij.

Ze zijn allemaal serieus om gegaan met deze werkvorm. Het was opvallend dat bij de jongens vooral een appel werd gedaan op hun 'kracht'. En omdat een van de drie jongens hierin niet zo leek mee te komen, raakte hij daardoor zichtbaar in zichzelf gekeerd en ging vervolgens in de vensterbank zitten. Zijn gedrag kon ook te verklaren zijn door andere triggers, zoals bijv. het vertrouwen op/van een ander. Echter konden we hier gezien de setting en de tijd, niet diep op in gaan. Dit zou binnen een individuele sessie, zeker duidelijker naar voren kunnen komen en mee gewerkt kunnen worden. Hij wilde ook niet meer deelnemen aan de sessie, ook niet na stimulering van de therapeuten en de jongeren zelf. We hebben dit geaccepteerd.

De twee jongens die over waren hebben vervolgens voornamelijk samen gewerkt en ik heb samen gewerkt met het meisje dat aanwezig was. De jongeren gaven zichtbaar gewicht aan elkaar gedurende de oefeningen, wat bijzonder was om te zien. Het geven van gewicht zegt ook iets over het vertrouwen naar de ander en vice versa. De jongeren kregen een stukje bewegingsfrase met Sherborne bewegingen aangeleerd en mochten deze met elkaar veranderen/uitbreiden. De jongens leken grote en krachtige bewegingen te gebruiken, terwijl wij als meiden kleinere bewegingen gebruikten met meer zachtheid. De mate van rust en gewicht geven, leek bij beide tweetallen hetzelfde. Merkbaar was dat het stimuleren van het meisje waar ik mee samen werkte, van belang was. Zij vond het lastig en misschien ook spannend, om bewegingen te bedenken. Ik hielp haar op weg door voorbeelden te noemen of een initiatie van een beweging te maken. Wel op zo'n manier, dat het gevolg vanuit haar kwam. Uiteindelijk hebben beide tweetallen een bewegingsfrase neergezet en aan elkaar mogen presenteren. De thema's afstemming, aanvoelen en vertrouwen leken toch wel centraal te staan bij deze frases en oefeningen. De jongeren leken hier open voor te staan om mee te oefenen en zijn met respect met elkaar en ons omgegaan.

We hebben afgesloten met een kort gesprekje. Hierin stelden sommige jongeren zich kwetsbaar op, waardoor er vervolgens achterdocht en wantrouwen ontstond vanuit hen naar ons. Zij dachten dat wij de informatie die hier werd gedeeld onderling, door spelen naar de groepsleiders en/of gedragswetenschappers. Echter hebben wij de jongeren aangegeven dat zij hier zichzelf mogen zijn en hun gevoelens mogen uiten en dit dan onder ons blijft. Zij weten wel, dat feitelijke informatie en de video opnames door 2 personen meer worden bekeken dan ons.

Deze laatste sessie had een andere flow over zich dan de vorige vijf, wellicht doordat er nu niet gewerkt werd naar een product. Het was een positieve en ontspannende sessie, waar volgens ons ook de jongeren, hebben genoten van de bewegingen en het contact. Dat werd bevestigd doordat de jongeren dit aan het einde van de sessie zelf ook aangaven. De meesten vonden het leuk en één van het vond het leuk en een beetje apart, deze manier van werken.

6.2 Kwaliteitscriteria

Credibility

De resultaten moeten voor de respondenten geloofwaardig zijn (Smeijsters, 2005, p. 48).

„Credibility” verwijst naar het vertrouwen in de waarheid van de data en de interpretaties daarvan (Polit en Beck, 2008, p.539).

Op verschillende wijze heb ik de data verzameld voor dit onderzoek.

Zo heb ik gebruik gemaakt van geschreven logboeken, evaluatie gesprekken en is er videodata aanwezig. De videodata is de meest pure vorm van zichtbaarheid van de resultaten.

Daarbij is Nicole steeds aanwezig geweest bij het verzamelen van de data en zal zij de geschreven bevindingen kunnen bevestigen.

Dependability

De resultaten moeten zo compleet mogelijk zijn (Smeijsters, 2005, p. 48).

De centrale vraag wat betreft „dependability” is: „Zouden dezelfde resultaten verkregen worden, in het geval dat het onderzoek in dezelfde situatie met dezelfde probleemhebbers herhaald wordt?”.

„Dependability” verwijst naar de stabiliteit van de data over tijd en omstandigheden heen (Polit en Beck, 2008, p. 539).

De resultaten van dit onderzoek zijn deels compleet. Er is namelijk een product uit voort gekomen en er is een proces zichtbaar geweest, wat ook al deels geëvalueerd is door middel van logboeken, videodata en gesprekken.

Echter zal er vanuit de projectgroep van RAAK, nog een grotere analyse over het geheel worden gedaan waardoor er nog een diepere laag van de resultaten kan worden ontdekt en beschreven en wellicht kunnen er ook nog andere resultaten worden ontdekt. Zeker met de combinatie van de vragenlijsten, welke iedere jongere heeft ingevuld.

Comformability

De buitenstaander moet kunnen volgen hoe de resultaten tot stand zijn gekomen (Smeijsters, 2005, p. 48).

Confirmability” verwijst naar objectiviteit. De resultaten van het onderzoek mogen niet de motivaties en perspectieven van de onderzoeker vertegenwoordigen. De resultaten moeten de stem van de deelnemers en de omstandigheden van het onderzoek reflecteren en weergeven (Polit en Beck, 2008, p. 539).

Er staat beschreven op welke wijze de resultaten tot stand zijn gekomen, omdat de manier van dataverzameling staat beschreven in eerdere hoofdstukken.

Echter zijn de letterlijke verzamelingen als de logboeken, gesprekken en video-opnames hier niet aan toegevoegd. Wel zouden de logboeken en video-opnames kunnen worden opgevraagd.

Daarnaast heb ik ook iedere week een evaluatie van Nicole kunnen lezen over de sessie en deze naast mijn eigen logboek kunnen leggen. Daaruit bleek dat we in grote lijnen dezelfde observaties en ervaringen hadden opgedaan.

Transferability

De resultaten zijn zo uitgewerkt dat het mogelijk is te beoordelen waarin een nieuwe context verschilt en overeen komt (Smeijsters, 2005, p. 48).

„Transferability” verwijst in de essentie naar de generaliseerbaarheid, bruikbaarheid of benuttingswaarde van het onderzoek. Het is de verantwoordelijkheid van de onderzoekers om de resultaten zo te beschrijven en uit te werken dat de lezer de toepasbaarheid van het onderzoek kan evalueren in andere contexten (Polit en Beck, 2008, p.539).

De context en setting waarin dit onderzoek heeft plaatsgevonden, heb ik duidelijk naar voren laten komen binnen deze scriptie. Daardoor zou een soort gelijke situatie generaliseerbaar zijn, binnen een andere context.

Authenticity

De respondenten hebben een faire kans gehad hun visie in te brengen (Smeijsters, 2005, p. 48).

'Authenticity' verwijst naar de mate waarin het onderzoeksverslag het leven van de deelnemers op een gevoelige, eerlijke en betrouwbare manier overbrengt (Polit en Beck, 2008, p. 540).

De betrokken onderzoekers in het RAAK-project hebben mijns inziens voldoende kans gehad om hun ideeën en gedachten met ons, Nicole en mijzelf, te delen. Wij hebben deze ook meegenomen in ons proces en vervolgens ook weer met hen geëvalueerd. Ook gedachten en ideeën van de jongeren hebben wij serieus genomen en indien mogelijk meegenomen in het proces of anders beschreven voor een eventueel volgend onderzoek.

Hoofdstuk 7

Discussie

7.1 Ontwikkelingsproces ten aanzien van het onderzoek

Beantwoording van de vraagstelling en de doelstelling

De vraagstelling van dit onderzoek was: *Hoe kan een danstherapeutische attitude eruit zien binnen het werken met jongeren in de gesloten Jeugdzorg, in de leeftijd van 12-18 jaar?*

Deze vraagstelling heb ik middels een actiegericht onderzoek, proberen te beantwoorden.

Door iedere week, gedurende een periode 6 weken met deze doelgroep in beweging te gaan, heb ik mijzelf als therapeut kunnen ontwikkelen in het werken met deze jongeren. Ik had namelijk nog geen ervaring in het werken met deze doelgroep en wist niet hoe mijn therapeutische attitude eruit kon zien bij deze groep. Na iedere sessie vond er een mondelinge evaluatie plaats, waren er video opnames en schreef ik een logboek over het verloop van de sessie. Door succes ervaringen in het contact met de jongeren voort te zetten, zoals elementen binnen mijn therapeutische attitude die aansloten bij de belevingswereld van de jongeren, kon ik deze verstevigen en bestendigen. Zoals het gebruik van humor en het verbaal ondersteunen van de jongeren, binnen een sessie. Daar omheen probeerde ik in het contact en in mijn houding te observeren en ervaren wat er minder goed aansloot bij deze doelgroep en dat dan een volgende keer op een andere manier vorm te geven. Zo probeerde ik steeds te onderzoeken en bij te stellen in het contact met hen. Om op deze wijze mijn therapeutische attitude te expliciteren en verhelderen en ook mijn therapeutische relatie met hen te blijven ontwikkelen en daardoor aansluiting te vinden bij deze doelgroep. Omdat er in mijn onderzoeksvraag het woord 'kan' voorkomt, wil dat zeggen dat mijn onderzoeksvraag in principe beantwoordt is. Vanuit mijn resultaten is zichtbaar dat ik op een bepaalde wijze gewerkt heb met hen en dat dit iets zegt over mijn danstherapeutische attitude. Dat betekent dat mijn attitude zoals ik deze nu ervaren en ontwikkelt heb, één vorm van een danstherapeutische attitude in het werken met deze doelgroep kan zijn. Daarbij komen de volgende elementen in mijn attitude naar voren; *stimuleren, motiveren, bevestigen, ondersteunen (verbaal en non-verbaal), positief benaderen, humor, openheid, echtheid en enthousiasme.*

Onvoorwaardelijke acceptatie

Het activeren van een cliënt om tot deelname van de sessie of tot het komen in beweging.

Daarmee aandacht schenken aan de jongere, maar ook aanvoelen tot hoever je kan motiveren. Als een jongere een grens aangeeft met betrekking tot het niet meer in beweging willen, deze grens ook accepteren

Motiveren

Het positief benaderen van de jongeren die bijv. al in beweging is en om daarmee door te gaan en/of een bepaald doel te bereiken. Of een drempel over te gaan, die te maken heeft met een stukje spanning van de jongeren in relatie tot een beweging.

Bevestigen

Laten zien en horen aan de jongeren dat wat hij doet of laat zien, voldoende is. Dit kan non-verbaal, door bijvoorbeeld mee te bewegen of verbaal door hen positief te benaderen/bevestigen verbaal.

Non-verbaal; bijvoorbeeld door je gelaatsuitdrukking in te zetten; ogen vergroten, te lachen en te knikken.

Ondersteunen (verbaal & non-verbaal)

Het non-verbaal of verbaal activeren of bevestigen van een jongere. Dit kan bijvoorbeeld door te spiegelen en hen daardoor te bestendigen in wat zij laten zien en daarmee ondersteuning te bieden door verder te exploreren in beweging.

Positief benaderen

Door de jongeren te laten merken dat je ziet wat er wél goed gaat en daarop je focus te leggen, wordt er positiviteit bij de jongere gestimuleerd waardoor er weer ontwikkeling kan plaats vinden in bijvoorbeeld de bewegingen die de jongeren maakt.

Uitgaan van wat er wél is.

Openheid

In openheid communiceren met de jongeren. Transparant zijn in overwegingen en keuzes en overleggen met hen. Open staan ook voor de ideeën van de jongere en hier genoeg ruimte voor bieden. Afstemmen op hun behoeften en aangeven wat een gedachte of bedoeling ergens van is. (bijv. indien dit nodig is / erom gevraagd wordt)

Echtheid en transparantie

Het tonen van mijn sterktes en zwaktes als persoon en therapeut aan de jongeren. Ook ik weet niet alles en zal niet altijd juist handelen. Op een moment van twijfel, mag dit door de jongeren ook wel (eens) gezien worden. Daarmee geef je hen ook de ruimte, hun eigen twijfels en eventuele fouten te laten zien. Dit mag er namelijk wel zijn, zeker binnen de therapie.

Enthousiasme

Meegaan in wat de jongeren laten zien qua positief gedrag en dit bestendigen en wellicht vergroten.

Maar ook eigen enthousiasme, wat ik bij me draag voor het vak en voor het medium, overdragen. Dus mijn eigen energie en vrolijkheid in het bewegen meenemen om zo de jongeren te triggeren om in beweging te komen en daar ook bijv. van te genieten.

Onder andere deze elementen behoren tot mijn attitude in het werken met jongeren in de leeftijd van 12-18 jaar in gesloten jeugdzorg. Er zullen vast nog meer elementen aanbod zijn gekomen, zoals je kan lezen in de evaluatiefase. Echter waren en zijn dit de meest belangrijke en meest voorkomende. Op deze wijze, heb ik samen met Nicole en de jongeren, een videoclip kunnen realiseren. Ook kijken zowel de jongeren als wijzelf positief terug op het verloop en de ervaringen binnen de sessies. Mijn onderzoeksvraag is beantwoordt, omdat ik een attitude heb kunnen beschrijven in het werken met de doelgroep jongeren in de leeftijd van 12-18 jaar.

Ook is er een deel van het RAAK-project geslaagd, de uitvoering van het onderzoek is namelijk afgerond. Enkel de verwerking van de resultaten en de beschrijving hiervan hoeft nog plaatst te vinden. De videoclip is af en iedere jongere plus de projectgroep van RAAK lijkt enthousiast en tevreden. Een mooi resultaat, waarbinnen ik mijn vraagstelling heb kunnen beantwoorden.

Het doel van mijn onderzoeksvraag was het verdiepen, expliciteren en bestendigen van mijn werkwijze als dans en bewegingstherapeute. Zodat ik na afronding van mijn opleiding, als een beginnend danstherapeute met een basis aan een eigen werkwijze, stevig het werkveld in kan stappen. Mijs inziens is dit deel van mijn doelstelling zeker behaald. Ik heb namelijk kunnen verdiepen in mijn manier van werken en daardoor is mijn werkwijze meer expliciet geworden en is er aanvulling gekomen binnen mijn werkmodellen. Wat ook betekend dat ik nu duidelijker voor ogen heb en duidelijker kan beredeneren hoe ik werk en welke elementen daarin voor mij belangrijk zijn. Het werken met de jongeren was een heel leerzaam en zeker niet gemakkelijk proces, maar door deze ervaring heb ik veel geleerd in het contact met deze jongeren en welke attitude aansluit bij hun en hun belevingswereld. Daarmee is er, in samenwerking met Nicole en de jongeren, een mooi resultaat van een videoclip ontstaan.

Ik voel mij nu meer stevig in mijn manier van werken en durf dit ook over te dragen aan anderen. Ik heb echt ervaren en gevoeld dat door op deze wijze te werken, er resultaten zichtbaar worden bij de jongeren die voor hen een positief effect hebben. Ik ben dicht bij mijzelf en mijn eigen normen en waarden gebleven in contact, wat maakt dat ik authentiek heb gewerkt en dat voelt zuiver. Het feit dat deze manier van werken, werkelijk een prettig proces en positief resultaat heeft opgeleverd is voor mij een prettige bevestiging van mijzelf en mijn werkwijze als dans en bewegingstherapeute.

Daarbij heb ik door deelname aan het RAAK-project, ook een bijdrage kunnen leveren aan het onderzoek dat zij doen naar nazorg/preventie met betrekking tot deze doelgroep. Door wat ik, samen met Nicole, heb bewerkstelligd gedurende een periode van zes weken, heeft het resultaat van een videoclip opgeleverd. Dit was het doel van het RAAK-project en dat heb ik samen met Nicole en de jongeren, kunnen behalen. Door de video resultaten en procesbeschrijving hiervan, hebben de onderzoekers bij RAAK veel nieuwe informatie en kunnen zij dit verwerken in het schrijven van hun resultaten. Dat kan dan weer een gevolg hebben voor de aanwezigheid van Vaktherapie, binnen de gesloten Jeugdzorg en dus een positief effect hebben op de ontwikkeling van de jongeren die daarin verblijven.

Verklaring & interpretatie van de resultaten

Een heel belangrijk resultaat van het onderzoek waaraan ik heb deelgenomen is, dat deze jongeren samen met ons in staat zijn geweest om binnen een proces van 5 weken, een videoclip te kunnen realiseren met elkaar. Waarin samenwerking, afstemming, contact, beweging, dans, creëren, plezier en dergelijke aanbod is gekomen. Merkbaar is geweest dat door de jongeren te stimuleren en te motiveren tot bewegen, er ook daadwerkelijk beweging opgang kwam en er creatieve processen ontstonden. Daarbij was het enerzijds belangrijk hen te prikkelen en uit te dagen in beweging en anderzijds af te stemmen op de energie die zij op dat moment meenamen of hadden. Door deels hun behoefte te volgen en door te luisteren en te kijken naar wat zij ons vertelden en lieten zien, namen wij hen serieus in hun behoefte en deelname aan dit project. Lage energie, tegenzin en dergelijke, observeerden we en reageerden we ook op, maar konden we er vervolgens ook laten zijn. Een moment langs de kant zitten, omdat de behoefte tot beweging er even niet was bij de jongeren, mocht. Je merkte aan hen, dat zij deze wijze van benaderen niet heel erg gewend waren en ons daar vervolgens ook op probeerden te testen. Toen zij na de tweede á derde sessie door leken te hebben dat wij daadwerkelijk handelen naar wat we zeiden en hun meningen ook serieus namen, kwam er een rustigere sfeer over de groep. Alsof zij de bevestiging hadden gekregen, ons te kunnen vertrouwen en op ons te kunnen bouwen. Er werden ideeën aan gedragen en er werden vragen aan ons gesteld, het was alsof we meer betrokken werden bij wat er in hun omring. Daarnaast was er af en toe nog steeds uitdagend of negatief gedrag zichtbaar en merkbaar, wat in onze ogen ook passend was bij deze doelgroep binnen deze setting. Door de open houding en echtheid die wij probeerden te tonen als therapeuten, maar tevens ook de structuur die wij aanboden binnen onze werkvormen, leek de samenwerking met de jongeren te verstevigen. Er kwamen steeds meer momenten waarbij de jongeren zich enkel richtten op de dans of de samenwerking in dans, in plaats van contact aan te gaan met elkaar over zaken buiten de sessie. De jongeren stonden steeds vroeger klaar bij het verzamelpunt, voor de sessie en er kwamen steeds (ook wel tussen neus en lippen door) meer, positieve geluiden over de sessies waar zij aan deelnamen en het effect dat dit op hun had. In dit bovenstaande komt terug dat de therapeutische relatie, tussen de cliënt en therapeut en de factoren (attitude) bij de therapeut, kunnen bijdragen aan een succesvol hulpverleningsproces (Egan, 2007).

De resultaten die ik zojuist beschreven heb, hebben ook betrekking op het RAAK-project. Echter staat daarin ook beschreven wat de resultaten zijn over mijn onderzoeksvraag, welke gericht is op mijn therapeutische attitude. Belangrijke elementen in mijn attitude, die in de resultaten te zien zijn en hebben bijgedragen aan het proces met deze jongeren, zijn er meerdere. Ze hebben te maken met openheid en echtheid van de therapeut en werken in het hier en nu. Door gebruik te maken van het hier en nu binnen een sessie, komt naar voren wat er op dat moment belangrijk lijkt te zijn binnen het gevoelsleven of de problematiek van de cliënt. Hierbij heb ik gebruik gemaakt van 'embodied cognition', dit is de kennis die in het eigen lichaam is opgenomen en vanuit waar ik in dialoog ben gegaan met de cliënt (KenVak, 2010). Om op deze wijze, te handelen vanuit kennis die ik al eerder had op gedaan en welke is opgeslagen in mijn lichaam en dus in het moment kan worden ingezet. Door gebruik te maken van wat er is op het moment, communiceer je het makkelijkst met deze doelgroep, krijg je het meeste terug van hun ervaringen en belevingen en stem je af waardoor je ook samen naar een resultaat toe kan werken, in dit geval een videoclip.

Alle elementen die naar voren zijn gekomen en ik gedurende het schrijven van deze scriptie benoem, zoals; motiveren, stimuleren, positieve benadering, ondersteuning en humor, hebben te maken met mijn houding als therapeut. In dit geval zegt mijn houding veel over in welke positie ik de cliënt zet en dat is de centrale positie. Mijn houding en attitude naar de jongeren, zorgt ervoor dat ik mij steeds af stem op hun en reageer op hun en wat zij nodig lijken te hebben. Hierin komt de cliënt-centerd methode van Rogers terug, zoals ik in mijn probleemstelling heb beschreven. Hierbij gaat het ook over de therapeutische relatie tussen de therapeut en cliënt. En binnen de therapeutische relatie die ik met deze jongeren had, stonden zij duidelijk centraal. Vanuit observatie heb ik steeds zo proberen te handelen, dat ik met hen in contact stond, met hen in beweging kon, zij verschillende ervaringen opdeden, ze werkten naar een product en plezier hebben ervaren in beweging.

7.2 Realisatie van het onderzoek met daarop een kritische kijk

Realisatie van het onderzoek met een bijbehorende motivatie

Het onderzoek is grotendeels verlopen zoals verwacht. Doordat ik in kon stappen in het RAAK-project, als onderzoeker, was er al een duidelijk kader aanwezig. Een kader van een instelling, de doelgroep en het doel van het RAAK-project. Ikzelf en Nicole mochten ons hierin voegen, om het project daadwerkelijk te gaan realiseren met de jongeren en op deze wijze kon ik mijn resultaten gaan werven voor de beantwoording van mijn onderzoeksvraag. Zoals voor genomen was hebben wij met jongeren binnen een Jeugdzorg instelling, het project kunnen realiseren en is het product dat wenselijk was, daaruit voort gekomen.

Echter hebben zich gedurende de uitvoering van het project, toch een aantal wijzigingen voor gedaan. Zo hadden we gerekend op een populatie van 8 jongeren, welke door omstandigheden uiteindelijk 7 jongeren werden. Omdat dit geen grote invloed zou hebben op de resultaten, kon het project zich gewoon voort zetten. Daarbij waren er 6 sessies wenselijk om te werken naar het product, de videoclip. Echter door een rekenfout met betrekking tot de vakanties van de jongeren, moest deze deadline een week eerder plaatsvinden, zodat iedere jongere aanwezig zou zijn bij de opname. De 6^e sessie heeft nog wel plaats gevonden, maar stond niet meer in het teken van de videoclip.

Terugkijkend hier op heeft dat, tot zover je daar iets over kan zeggen, geen tot weinig invloed gehad op het proces of resultaat van dit project en mijn eigen onderzoeksvraag.

5 sessies bleken achteraf voldoende om de videoclip te realiseren en doordat ik wel 6 sessies met hen gewerkt heb, heeft dit op mijn eigen onderzoeksvraag geen invloed gehad.

Tekortkomingen & sterkten van het onderzoek

De kracht van dit onderzoek is het feit dat het volledig in de praktijk is onderzocht. Er is gewerkt in het hier en nu, met een echte populatie binnen een echte setting. Daardoor zijn de verkregen resultaten gebaseerd op het hier en nu en op wat er daarin zichtbaar was. Zo kon er gedurende het proces al worden afgestemd op de populatie en wat er voor hen belangrijk leek in het proces naar het product. En daarmee werden ook mijn onderzoeksresultaten zo realistisch mogelijk.

Het was prettig om deel te nemen aan een ander onderzoek, waardoor ik binnen een vast kader terecht kwam en zelf geen populatie hoefde te verzorgen. Maar ook het feit dat ik kon deelnemen aan een ander onderzoek, middels mijn deelname aan het RAAK-project en daardoor hopelijk een bijdrage heb kunnen leveren aan de nazorg/preventie met betrekking tot deze doelgroep in combinatie met Vaktherapie.

Doordat het onderzoek in de praktijk werd uitgevoerd, was je ook afhankelijk van de praktijk. Zo werden er keuzes gemaakt door groepsleiders om bijv. jongeren niet te laten deelnemen aan de sessies in verband met een sanctie die zij hadden opgelegd gekregen.

Echter viel ons inziens de sessie onder behandeling en hebben sancties geen effect op de behandeling van de jongeren. Daarbij heeft er geen overleg met ons plaats gevonden, dus was deze jongere zonder afmelding afwezig bij de sessie.

Ook waren jongeren soms afwezig omdat een afspraak met een andere discipline, zoals een psycholoog, was gepland op het zelfde tijdstip als dat de sessie plaats vond. De jongere miste dan de sessie, wat niet ter bevordering van zijn proces was.

Dit zijn voorbeelden die betrekking hebben op tekortkomingen van het onderzoek en wat een nadeel kan zijn van het uitvoeren van je onderzoek in de praktijk.

Daarnaast is er helaas te weinig tijd geweest om ook de resultaten van de vragenlijsten welke de jongeren hebben ingevuld als voor- en na meting met betrekking tot het dans en bewegingsproces, te verwerken in mijn eigen onderzoeksresultaten. Daarmee zouden de resultaten nog meer betrouwbaarheid hebben kunnen uitstralen.

Aanbevelingen voor vervolg onderzoek

Naar aanleiding van deze wijze van onderzoek doen, zal ik het aanbevelen om nog vaker op projectbasis onderzoeken te doen. Op deze manier wordt het onderzoek in het werkveld gedaan en wordt er met de daadwerkelijke populatie in een echte setting onderzocht wat aansluit, wat er nodig is, hoe het ook anders kan etc. met betrekking tot de doelgroep. Zo komen er mijns inziens, de meest realistische resultaten uit voort waarop kan worden gereageerd binnen het werkveld/de instelling, maar ook op voortgeborduurd kan worden met betrekking tot andere/volgende onderzoeken.

Voor de jongeren (in dit geval), hebben zij de afgelopen 6 weken heel veel kunnen ervaren en leren. Ze hebben kunnen: dansen, bewegen, samenwerken, afstemmen, plezier maken, leren, ervaren, in

contact gaan en nog veel meer.

Voor deze doelgroep, die grotendeels binnen zit en functioneert binnen dezelfde leefgroep, is het een aanvulling om ook een andere dagbesteding te hebben waarbij hun ontwikkeling centraal staat. Echter zal dit voor hun geen bewust proces zijn geweest, maar zij konden zichtbaar genieten van de dans en beweging die werd aangeboden. Zij hebben zich ontwikkeld en kunnen nu verder met nieuwe ervaringen die zij hebben opgedaan binnen de dans en beweging en het contact met leeftijdsgenoten en de therapeuten. Daarbij is er een product uit voortgekomen en heeft het productgericht werken, geholpen in het proces van creativiteit en beweging. De jongeren wisten in dit geval waarvoor zij de energie en moeite namen tot het komen naar de sessies en het inzetten hiervoor.

Wel zal ik aanbevelen de communicatie tussen de groepsleiders, de therapeuten en de overige projectgenoten te vergroten en verduidelijken. Om op deze wijze afwezigheid van jongere, door bijv. dubbele afspraken, te voorkomen.

7.3 Persoonlijke ontwikkelingen

Integratie resultaten in het nieuwe verwerkmodel

Het doen van mijn eigen onderzoek, waarbij ik deelnam aan een ander onderzoek, heeft een grote bijdrage gehad aan mijn ontwikkeling als danstherapeute.

Sowieso de ervaring van het doen van onderzoek en de elementen die daarbij kwamen kijken, waren vrij nieuw voor mij. Op deze wijze bekijk je de doelgroep, het medium en ook jezelf toch anders.

Ik heb geleerd, hoewel ik dat nog steeds lastig vind, om meer afstand te nemen van wat er gebeurt. Dus met meer afstand te kunnen kijken en dus observeren, van wat er zichtbaar is en hoe ik daarop zou kunnen reageren. Waar ik vooral tegen aanliep, was het feit dat ik mezelf soms verloor in het contact met hen omdat ik niet voldoende afstand nam, waardoor ik juist mijn krachten binnen mijn therapeutische attitude niet kon inzetten. Ik stond dan te dicht bij de doelgroep en zat bij wijze van spreken 'in' hun ervaring, in plaats van dat ik er naar keek.

Dat dit gebeurde, had te maken met mijn eigen onzekerheid als mens en therapeut. Omdat ik dit tot twee keer toe observeerde bij mezelf, wilde ik dit graag veranderen en hiervan leren. Door te evalueren met Nicole hierover en er ook zelf mee aan het werk te gaan en te over denken, kon er verandering plaats vinden in de opvolgende sessies. Ik merkte dat ik mezelf als therapeut en mens toch wel zodanig had ontwikkeld, dat deze verandering snel vorm kreeg. Ik kon in het contact letterlijk een stapje terug doen en daardoor ruimte creëren tussen mijzelf en de jongeren. Op deze wijze kon ik weer observeren en zien wat er gaande was in het contact tussen hen en mijzelf en hen onderling. En daarbij had ik meer ruimte tot het observeren van de bewegingen en het aanvoelen van emoties en gedragingen van de jongeren. Zo kon ik ook weer bewust mijn interventies inzetten en was ik mij bewust van de therapeutische relatie tussen de jongeren en mijzelf en mijn eigen therapeutische attitude. Op deze wijze kon ik mijn kracht, die ligt in het werken in het moment en werken vanuit Tacit Knowledge en Kinesthetische waarneming, weer naar voren laten komen en van daar uit verder laten bloeien.

Het feit dat ik deel nam aan een RAAK-project, heeft mij ook veel opgeleverd, waar ik van heb kunnen leren. Zo heb ik in een samenwerkingsverband met Nicole, sessies kunnen voorbereiden, uitvoeren en evalueren. Op deze wijze konden we elkaar inspireren en ondersteunen, wat voor mij zeer prettig is geweest. Het voelde als een meerwaarde om samen te werken, omdat er op deze manier twee keer zoveel kon worden gezien en daarop kon worden ingespeeld binnen de sessie. En daarbij kon Nicole ook mij feedback en ondersteuning geven en ik indien nodig, haar.

Ook het feit dat ik met een andere doelgroep heb gewerkt dat waar ik bekend mee was, heeft mij als persoon en als danstherapeute doen laten ontwikkelen. Enkel het contact alleen al met deze doelgroep, was voor mij een uitdaging om mee om te gaan en aan te voelen wat nou een prettige manier is van contactleggen en het aangaan van een therapeutische relatie met hen.

De ondersteuning van Xander Boelens en Nanon Janssen, naast de ondersteuning van Nicole, was ook prettig. De skills en ideeën die zij overdroegen, kon ik meenemen in mijn manier van handelen en omgaan met de jongeren.

Die manier van omgaan, was overigens vooral ook gebaseerd op mijn therapeutische attitude, een naar mijn inziens belangrijk element binnen de therapie en het element waar ik mijn onderzoek over gedaan heb. Naar voren is gekomen dat ik als therapeut mijn interventies, maar ook therapeutische relatie laat voort komen / vorm geef vanuit mijn therapeutische attitude.

De attitude die ik al deels had ontwikkeld, heb ik door middel van dit onderzoek kunnen aanvullen en verstevigen.

Wat er vooral naar voren kwam binnen mijn werkmodellen gedurende het werken met jongeren, was het tonen van echtheid naar hen. Het zijn van mijzelf als persoon, binnen mijn rol als therapeut en binnen de therapie, om op deze wijze ook transparantie te bieden en daardoor een heldere (open en eerlijke) therapeutische relatie op te kunnen bouwen. De jongeren wisten door mijn openheid, binnen deze echtheid, wat zij aan mij hadden als therapeut en als persoon. Ik gaf ook mijn zwaktes, tot op zekere hoogte, weer en vond het niet erg om mij aan te passen of te verdiepen in hun denkwijze of behoeftes. Ik heb me samen met hen opgesteld, om deze sessies vorm te geven. Ik vond dat zij daarin een belangrijk aandeel hadden en heb hen daarin ook de ruimte geboden tot het geven van hun mening, inbrengen van ideeën en creëren van bewegingen.

De onvoorwaardelijke acceptatie die ik naar hen had, heeft ervoor gezorgd dat de jongeren open waren en opener werden over hun beleavingswereld en gevoelens. Ik creëerde een gevoel dat hun gevoelens en gedachten en mochten zijn en dat deze ook geuit en besproken konden worden. Er was ruimte voor hen, om te zijn wie ze zijn.

De mediumactiviteiten die we aanboden, stemden we af op hen. Binnen deze doelgroep hadden de activiteiten een duidelijke structuur, maar door mijn eigen houding hierin, ontstond er veel ruimte voor de jongeren om zich te ontwikkelen en om te creëren en ervaren in beweging.

Hierbij was ik ook motiverend in het contact naar hen, om op deze wijze de jongeren te stimuleren om door te gaan waar zij op dat moment in zaten, bijvoorbeeld een ervaring in beweging. Maar hen ook te bevestigen in wat zij lieten zien en dat dit, voldoende was.

En wanneer ik het gevoel had dat de beweging meer verdiept kon worden, zette ik mijn motiverende attitude weer meer in. Hierbij maakte ik ook gebruik van verbale ondersteuning, om zo verbaal en positief de jongeren te benaderen tot het motiveren, stimuleren of verdiepen van/of in de beweging. Ook heb ik gebruik gemaakt van humor, waardoor ik op de beleavingswereld van de jongeren probeerde af te stemmen. Ik heb gemerkt dat zij hier ook veel gebruik van maakten en dat heeft mij ook getriggerd dit te doen. Doordat ik nu gebruik maak van humor in het contact met de jongeren, merk ik dat er sneller een moment van aandacht of contact is en soms zelfs meer begrip lijkt te zijn voor het geen dat gezegd of gedaan wordt.

Ik stemde in ieder geval steeds af op de jongeren en wat zij lieten zien en/of horen in het contact. Dit deed ik door werkvormen aan te passen, een andere manier van aanbieden te introduceren, gehoor te geven aan hun ideeën en wensen, hen te laten mee denken en aan te voelen waar hun behoefte lag. Door te kijken wat er in het moment aanwezig leek te zijn bij de jongeren, waar hun aandacht was en/of hun behoefte lag, hoopte ik met hen in contact te blijven en zo samen het proces te kunnen doorlopen en vorm te kunnen geven.

Al dit te samen en alles wat ik hiervoor heb genoemd, zegt iets over mijn 'cliënt centerd' manier van werken. Een manier waarbij letterlijk de cliënt centraal staat en waarbij ik me steeds heb afgestemd op de cliënt. Deze afstemming, is gekoppeld aan mijn therapeutische attitude en dat maakt de cirkel rond.

Alles wat ik hierboven heb beschreven en nu gerelateerd heb aan de jongeren, is eigenlijk een nieuw werkmodel wat ik heel graag en ook vast en zeker, mee wil nemen in mijn verdere loopbaan als dans en bewegingstherapeut. Ik geloof dat dit werkmodel van pas komt bij iedere doelgroep waarmee ik ga werken. De elementen die ik gebruik binnen mijn therapeutische attitude, zeggen iets voor mijn authenticiteit als therapeut en persoon. Dit heeft voor mij een zeer grote waarde in het contact met mensen en dus ook in het contact met cliënten binnen de therapie. Doordat ik heb ervaren dat mijn manier van werken, wel degelijk positief resultaat oplevert, wil ik dit graag voortzetten. Ik ben namelijk dicht mijzelf als persoon gebleven, in de vorming van mijn therapeutische attitude in het werken met deze jongeren.

Vergelijking tussen het oude en nieuwe werkmodel

Globaal lijken mijn oude werkmodel en nieuwe werkmodel met elkaar overeen te komen.

Er komen veelal dezelfde begrippen in voor, maar toch zijn er ook veranderingen en verschillen ontstaan. De veranderingen hebben zich voorgedaan in het uitbreiden, expliciteren en/of verstevigen van verschillende elementen binnen mijn therapeutische attitude. Of het ervaren van nieuwe elementen binnen mijn manier van werken, zoals het gebruik van humor.

Zo was het werken met jongeren binnen het medium dans en beweging, een heel nieuwe ervaring voor mij. Sowieso had ik in het werken met jongeren, nog niet eerder ervaring opgedaan.

Deze jongeren hebben door hun manier van open en opstellen binnen de sessies, mij veel kunnen leren over het contact met hen en de afstemming hierop. Overigens het feit dat dit een leerproces was voor mij, was niet heel duidelijk zichtbaar voor hen.

Wat ik dus heb ontwikkeld gedurende het werken met deze doelgroep, is mijn eigen onzekerheden,

voor mijzelf te houden. Eerder heb ik ervaren dat ik deze nauwelijks kon verbergen en dat het zichtbaar was dat ik mijzelf niet stevig voelde. Het appél dat deze doelgroep op mij heeft gedaan, was heel anders. Ondanks dat ik momenten van (intense) onzekerheid heb gevoeld, over mijn eigen therapeutisch handelen, heb ik mijzelf in de ruimte kunnen neer zetten als een stevig persoon. Ik stond stevig en voelde mij ook stevig, ondanks dat er wat onrust in mij om ging. Ook het feit dat ik al vrij snel door had, dat ik als therapeut daardoor soms teveel mee ging in de ervaring van de jongere en er geen of weinig ruimte was voor observatie, was een verandering. Daarbij kon ik dit, anders dan ik eerder had ervaren, snel om zetten en daardoor weer ruimte tussen mijzelf en de jongeren creëren. Om zo te kunnen observeren wat er bij hun gebeurde en bij mezelf. Daardoor hield ik het overzicht en kon ik interventies doen ter bevordering van de jongeren in beweging. Mijn echtheid als therapeut, die ook in mijn vorige werkmodel naar voren kwam, kon ik nu ook weer laten zien. Dit deed ik door momenten van twijfel, bijvoorbeeld in het maken van keuzes met betrekking tot de inhoud van een werkvorm, met hen te delen. De situaties waarin ik mijn echtheid liet zien, waren situaties waarbij ik nog steeds een basis van zekerheid en stevigheid bij mezelf voelde, waardoor ik ook zo open en echt kon zijn. Ik heb gemerkt dat echtheid, maar ook openheid, binnen deze doelgroep nog meer kan bewerkstelligen in het contact, dan bij kinderen. Omdat de jongeren veelal je grenzen opzoeken, in het contact. En door transparantie te bieden aan hen, werd en bleef de therapeutische relatie helder en duidelijk. Ik heb gemerkt en zal ook in de toekomst, de elementen echtheid, openheid en transparantie duidelijk inzetten. Juist doordat ik merk dat dit veel kan bieden binnen een therapeutische relatie en dus ook het proces in beweging daardoor kan bevorderen. Het thema 'vertrouwen' lijkt hierin ook een belangrijk item. Dit had ik ook al in het werken met kinderen ervaren, maar ook bij de jongeren lijkt het van belang te zijn om voorspelbaarheid te tonen. Daardoor kunnen zij op jou bouwen als therapeut en kan jij als een soort van veilig element binnen de therapie figuren, voor hen. Dit vind ik heel belangrijk en heb ik daardoor ook kunnen verstevigen binnen mijn nieuwe werkmodel.

Humor, was een element dat ik gedurende dit onderzoek bij mezelf heb ontdekt. Het kwam naar boven binnen mij als danstherapeute en als mens. Ik herkende ergens wel de eigenschap van mijzelf, maar merkte nu dat ik deze ook inging zetten in het contact met de jongeren. Dit appél deden zij op mij, door zelf ook gebruik te maken van humor, bijvoorbeeld op momenten dat zij geconfronteerd leken te worden met zichzelf. Op deze wijze kon ik bijvoorbeeld situaties bagatelliseren, die voor hen wat spannend leken. Op deze manier kwamen zij dan toch in beweging. De humor, gebruikte ik vaker op een verbale manier, soms ondersteund door bewegingen. Het is een feit dat ik nu meer verbaal in ben in het contact, met deze jongeren, dan ik was in mijn vorige werkmodel bij kinderen. Er werd bij mij een groter appél gedaan op verbale ondersteuning en dit leek ik goed te kunnen inzetten bij deze doelgroep. Door bijvoorbeeld even iets positiefs te zeggen, hielp ik hen op weg in beweging of kon dat er voorzorgen dat zij in de beweging bleven. Door verbaal of natuurlijk ook, non-verbaal te ondersteunen, leek het proces van de jongeren in beweging te blijven. De leeftijd van de jongeren gaf een bepaalde mate van onzekerheid mee en door daarin een ondersteunende houding aan te nemen, kon ik hen bevestigen in wat zij lieten zien. Dit leek voor hen prettig in het contact en gaf ruimte tot versteviging en exploratie. De motiverende houding die ik daarbij aannam, gaf een positieve energie in het contact en het proces. Op deze manier liet ik merken dat de kracht bij hen lag en dat er in hun al voldoende wetenschap en beweging zit, maar dat dit enkel er nog even uit hoeft te komen. Oftewel, empowerment! Dat wil zeggen; het versterken van mensen en groepen zodat ze kunnen deelnemen aan de samenleving. Via empowerment krijgen o.a. individuen grip op hun eigen situatie en hun omgeving. Ze verwerven controle en hun kritische bewustzijn scherpt aan (Encyclo, 2012).

In beide werkmodellen komt naar voren dat het centraal stellen van de cliënt, centraal staat in mijn manier van werken. Daarbij horen het volgen van de behoeftes van de cliënt en het afstemmen op de cliënt in het contact. Mijn therapeutische attitude en de elementen die zich daar al in bevonden, zijn verstevigd of uitgebreid en er zijn nieuwe elementen aan toegevoegd. Echter de basis van mijn manier van werken, zoals ik deze al had ervaren voor het onderzoek, heb ik mee kunnen nemen en kunnen expliciteren. Ik denk dat ik een authentieke manier van werken heb, waardoor ik in het moment reageer op de cliënten en daar ook mijn keuzes in het medium op afstem.

De invulling van de werkvormen zullen dus altijd worden afgestemd op de doelgroep. Als er aansluiting plaatsvindt tussen wat ik aanbiedt en de cliënten, kan ik vanuit mijn therapeutische attitude en daarbij horende interventies, ervoor zorgen dat de cliënten een bewegingsproces ingaan waarbij ik hen kan ondersteunen en begeleiden. Zo kunnen er nieuwe ervaringen worden opgedaan in het lichaam en kan de cliënt deze ervaringen en belevingen ingaan, verwerken en meenemen, om daar vervolgens gebruik van te maken gedurende zijn dagelijks leven.

Hoofdstuk 8

Samenvatting

Naar aanleiding van mijn stage binnen het derde jaar van de opleiding Creatieve therapie Dans-beweging, heb ik ervaren hoe het is om te werken als danstherapeut binnen het werkveld. Daarnaast had ik al ervaringen opgedaan binnen de schoolse setting, in de twee jaar daarvoor.

Binnen beide momenten kwam de ontwikkeling van mijn therapeutische attitude aanbod. Voornamelijk binnen mijn stage, stond de ontwikkeling hiervan centraal. Daarin bleek de therapeutische relatie tussen mijzelf als therapeut en de cliënten, van belang te zijn. Omdat ik graag mijn danstherapeutische attitude wilde expliciteren en daardoor verstevigen, heb ik ervoor gekozen om mijn onderzoek daarop te richten.

Vanuit de probleemstelling is de vraag 'Hoe kan een danstherapeutische attitude eruit zien, bij het werken met jongeren in de gesloten jeugdzorg, in de leeftijd van 12 tot en met 18 jaar?' ontstaan.

Om antwoord te kunnen geven op deze vraag, heeft er een ontwikkelend en actiegericht onderzoek plaatsgevonden. Binnen de projectgroep dans en beweging, van het RAAK-project, kreeg ik de ruimte tot uitvoering van dit onderzoek. Daarmee nam ik deel aan hun onderzoek, maar kon ik ook mijn eigen onderzoeksvraag gaan beantwoorden. Deze deelname kreeg vorm door het aanbieden van 6 dans en bewegingstherapiesessies, samen met Nicole van Koeveringe, aan 7 jongeren. Met als doel vanuit het RAAK-project, het maken van een videoclip, samen met hen.

Dit vond plaats binnen de instelling Icarus, behorend bij de instelling 'het Keerpunt' te Cadier en Keer. Icarus is een Jeugdzorg plus instelling.

De focus lag op de data verzameling met betrekking tot het verkrijgen van antwoordt op mijn eigen onderzoeksvraag. Ik heb gebruik gemaakt van de ongestructureerde observatie en participerende observatie technieken, door middel van een logboek dat ik iedere week bijhield over de ervaringen en gebeurtenissen binnen de sessies. Daarnaast hebben er evaluatie gesprekken plaatsgevonden en zijn er iedere week video opnames gemaakt. Door de uitwerking van al deze data te gaan beschrijven, konden er resultaten aan worden verbonden. De resultaten hadden voornamelijk te maken met mijn onderzoeksvraag, maar waren weldegelijk gekoppeld aan het RAAK-project.

Er is bijvoorbeeld productgericht gewerkt, waardoor er een duidelijk resultaat naar voren is gekomen. Hoe dit tot stand is gekomen, is terug te lezen in de resultaten.

De openheid, echtheid, onvoorwaardelijke acceptatie, humor en verbalisering binnen mijn therapeutische attitude, zijn sterk naar voren gekomen binnen mijn manier van werken met de doelgroep jongeren. Ook in het moment werken, gebruik maken van mijn Tacit knowledge, kinesthetische waarneming en het motiveren van de jongeren, kwamen naar voren.

Hierin zijn bepaalde elementen juist verstevigd gedurende mijn onderzoek en andere elementen nieuw toegevoegd aan mijn werkmodellen.

Het is gebleken dat deze manier van werken, met deze doelgroep een positief resultaat heeft op de uitwerking van de sessies en de manier van contact name met deze jongeren. Er kon therapeutische relatie ontstaan waarbij vertrouwen en samenwerken belangrijke elementen vormden.

Zowel de jongeren als de therapeuten hebben genoten van het proces en zijn positief en blij met het resultaat wat daaruit is voortgekomen, een videoclip.

Bronvermelding

Boek

Egan, G. (2004). *Deskundig hulpverleners: een model, methoden en vaardigheden*. Assen: Koninklijke van Gorcum.

Levy, F. (2005). *Dance movement therapy: a healing art*. USA: The American Alliance for Health, Physical Education, Recreation and Dance.

Migchelbrink, F. (2007). *Actieonderzoek voor professionals in zorg en welzijn*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Polit, D.F., Beck C.T. (2008). *Nursing research: generating and assessing evidence for nursing practice*. New York: Wolters Kluwer/Lippincott Williams & Wilkins.

Smeijsters, H. (2005). *Praktijk onderzoek in vaktherapie*. Bussum. Uitgeverij Coutinho.

Smeijsters, H. (2008). *Handboek Creatieve therapie*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.

Steege van der, M. (2003). *Gewoon goed hulpverleners*. Utrecht. Uitgeverij NIZW.

Internet

Chaosforum, (2012). *Lezingen/workshops*. Geraadpleegd op 25 mei 2012 op het World Wide Web: <http://www.chaosforum.com/docs/lezingen/polanyi.htm>

De helende olifant, (2008). *Download*. Geraadpleegd op 25 mei 2012 op het World Wide Web: <http://www.dehelendeolifant.nl/downloads/Hoofdstuk%205.pdf>

Encyclo, (2012). *Empowerment*. Geraadpleegd op 27 mei 2012 op het World Wide Web: <http://www.encyclo.nl/begrip/empowerment>

Hbo Raad, (2009). *Onderzoek / nieuwsarchief 2009*. Geraadpleegd op 28 mei 2012 op het World Wide Web: <http://www.hbo-raad.nl/onderzoek/531>

KenVak, (2011). *Raakprojecten / eerdere raakprojecten*. Geraadpleegd op 9 december 2011 op het World Wide Web: <http://kenvak.hszuyd.nl>

KenVak, (2010). *Online publicaties / Dance therapy*. Geraadpleegd op 25 mei 2012 op het World Wide Web: <http://kenvak.hszuyd.nl/files/Onlinepub/alumnilezing2010.pdf>

Stichting Jeugdzorg St. Joseph, (n.d.). *Icarus* Geraadpleegd op 01 mei 2012 op het World Wide Web: <http://www.sjsj.nl/icarus/over-icarus/algemene-info>

Wikipedia, (2011). *Tacit Knowledge*. Geraadpleegd op 11 december 2011 op het World Wide Web: http://en.wikipedia.org/wiki/Tacit_knowledge

Literatuur uit naslagwerken

Format ontwerpfasen (2012). *Raak Vaktherapie-jongerenwerk*. Niet gepubliceerd, KenVak.

Keulen, van I. (2007). *Dans in beweging*. Een conceptueel model voor dans-bewegingstherapie. Hogeschool Zuyd.

Smeijsters et al. Resultaten inventarisatiefase (2011). *Vaktherapie binnen de setting van jongeren werk*. Niet gepubliceerd, KenVak.

Scripties

Braun, J. (2008). *Intutief werken in het moment*.

Niet gepubliceerd eindwerkstuk, Hogeschool Zuyd Heerlen.

Sieraal, R. (2010). *Any Body, Every Body. Wat gebeurt er in het lichaam van de danstherapeut tijdens de sessie*.

Niet gepubliceerd eindwerkstuk, Hogeschool Zuyd Heerlen.